

PODRŠKA PREDUZETNICAMA TOKOM PANDEMIJE COVID-19

Organizacija za evropsku
bezbednost i saradnju
Misija u Srbiji

Podrška preduzetnicama tokom pandemije COVID-19

Marija Srdić

Januar 2021.

Napomena: Izradu ove publikacije podržala je Misija OEBS-a u Srbiji u sklopu podrške ženskom preduzetništvu tokom COVID-19 pandemije. Stavovi izrečeni u publikaciji pripadaju isključivo autorima i njihovim saradnicima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji.

Sadržaj

Uvod	5
1. Opis društvenog i privrednog konteksta tokom pandemije COVID-19	9
1.1 Pandemija COVID-19 i njene posledice	9
2. Mere pomoći privredi za ublažavanja posledica pandemije COVID-19 u Srbiji i efekti	17
2.1 Uticaj pandemije COVID- 19 na privredni život	17
2.2 Program ekonomskih mera podrške privredi	23
2.3 Ocena primenjenih mera pomoći privredi	23
2.4 Rodna perspektiva u merama podrške privredi	25
3. Žensko preduzetništvo u Srbiji i uticaj pandemije Covid-19	28
3.1 Ekonomski položaj žena u Srbiji	28
3.2 Žene i preduzetništvo u Srbiji	31
3.3 Aktuelno stanje	34
3.4 Posledica pandemije COVID-19 na preduzetnice u Srbiji - rezultati ankete	37
4. Saradnja različitih aktera i postojeći modeli sistemske podrške ženskom preduzetništvu	59
4.1 Saradnja različitih aktera	59
4.2 Modeli podrške - primeri dobre prakse	61
5. Zaključci i preporuke	67
5.1 Zaključci	67
5.2 Preporuke	72
Literatura	76
Prilog 1	79
Prilog 2	95
Prilog 3	115

Zahvaljujem se na pomoći stručnoj službi Unije poslodavaca Vojvodine, članicama Sekcije za razvoj ženskog biznis liderstva i svim preduzetnicama koje su učestvovala u anketi u okviru analize. Bez njihovog doprinosa ostali bismo uskraćeni za mnoge važne podatke i autentična svedočenja o godini krize izazvane pandemijom COVID-19.

Autorka

Uvod

Analiza „Podrška preduzetnicama tokom pandemije COVID-19“ sprovedena je uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji - Odeljenja za demokratizaciju, ljudska prava i nediskriminaciju, sa ciljem da se dobije ocena stanja ženskog preduzetništva i ekonomskog osnaživanja žena u Srbiji i omogući izrada sveobuhvatnog projekta o ženskom preduzetništvu finansiran sredstvima van objedinjenog budžeta OEBS-a, koji se temelji na principima OEBS-a¹, rezultatima prethodnih OEBS-ovih istraživanja na ovom polju² kao i na osnovu rezultata analize postojeće podrške preduzetnicama, mapiranja novih oblika saradnje i datih preporuka.

Analiza „Podrška preduzetnicama tokom pandemije COVID-19“ uključuje:

- Opis društvenog i privrednog konteksta tokom pandemije COVID-19;
- Opis i procenu aktuelnih programa i inicijativa koje pokreću i organizuju vladine, međunarodne i nacionalne organizacije u Srbiji kako bi se prevladale posledice pandemije COVID-19 po mala i srednja preduzeća, sa posebnim akcentom na one čije su vlasnice žene;
- Mapiranje novih oblika saradnje između različitih aktera i preduzetnika/ca i postojećih modela systemske podrške;
- Preporuke za aktivnosti, programe i mere koje će doprineti oporavku ali i razvoju ženskog biznisa u Srbiji u 2021. i narednim godinama, sa ciljem da se ublaže posledice ekonomske krize i usporavanja izazvanog pandemijom.

1 Ministerial Council (7 December 2011): DECISION No. 10/11 PROMOTING EQUAL OPPORTUNITY FOR WOMEN IN THE ECONOMIC SPHERE

2 Rodna analiza odgovora na COVID-19 u Republici Srbiji, Misija OEBS-a u Srbiji i Ženska platforma za razvoj Srbije 2014-2020 <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/459391.pdf>

Analiza polazi od činjenice da su mikro, mala i srednja preduzeća uključujući i ona u ženskom vlasništvu od vitalnog značaja za ekonomski i socijalni razvoj i održivost srpskog društva.

Iako se značajnija pojava kompanija u vlasništvu žena u Srbiji beleži nakon 2000-te godine i transformacije ovdašnje privrede, u poslednjoj deceniji (posle 2010. godine) broj ženskih biznisa je u stalnom porastu i dostiže gotovo 1/3 u ukupnom vlasništvu nad kompanijama.

Prodor žena u sferu preduzetništva predstavlja pozitivan pokazatelj ali treba imati u vidu da se 99% tih mikro i malih preduzeća bavi porodičnim poslovima, sa manje od 10 zaposlenih i to u onim (niskoprofitnim) sektorima u kojima su žene već tradicionalno prisutne: zdravstvo, obrazovanje, turizam, socijalne i druge usluge, zanatstvo, trgovina na malo i sl. Reč je, dakle, o preduzećima koja su posebno osetljiva na prekid i smanjenje obima poslovnih aktivnosti i koja se za svega nekoliko meseci, pod teretom teškoća, mogu naći pred gašenjem.

Iako se efekti seta Vladinih ekonomskih mera usmerenih na podršku privredi analiziraju (a nove mere ili unapređenje ranije donetih predlažu od strane različitih aktera), treba imati u vidu da su finansijske institucije poput MMF-a i Svetske banke *najavile značajno privredno usporavanje u toku i nakon pandemije* (2021. i narednih godina).

Nalazi rodne analize COVID-19 Misije OEBS-a u Srbiji sprovedene metodom „brze procene“ (Rapid assessment) tokom trajanja Vanrednog stanja³, pokazali su, između ostalog, da su **ekonomske posledice epidemije i vanrednog stanja naročito osetili preduzetnici i preduzetnice i osobe (samo)zaposlene u određenim sektorima, u kojima je delatnost zabranjena ili onemogućena, neformalno zaposleni i samohrani roditelji.**

3 Podaci za rodnu analizu prikupljeni su tokom trajanja vanrednog stanja, od 15.03. do 07.05.2020.

Kako je u analizi zaključeno, većina preduzetnica obuhvaćenih pomenutom rodnom analizom iz dvomesečnog vanrednog stanja izašla je u dugovima, a uspele su da „prežive“ zahvaljujući ušteđevini ili podršci prijatelja i porodice.

Kada je reč o ekonomskim merama Vlade, iako su u startu obuhvatile i mikro preduzeća, samozaposlene i preduzetnike, nisu u dovoljnoj meri uzele u obzir razlike u veličini preduzeća, delatnostima, od kojih su neki bili pogođeni više, a neki manje, a rodna analiza i rodna procena mera u potpunosti je izostala u procesu njihovog kreiranja. Iako je predviđena podrška uključila i biznise u vlasništvu žena, ona nije dovoljna da ih sačuva od negativnih posledica, a neophodno je obezbediti i dodatne mere za rast i razvoj ženskog biznisa, kao što su krediti ili podrške u širenju na onlajn poslovanje.⁴

Takođe, u pomenutoj analizi naglašeno je da je za žene, uopšteno gledano, najveću promenu predstavljala povećana količina neplaćenog rada, uz rad od kuće ili na radnim mestima sa najvećim rizikom, kao što su sektor zdravstva ili snabdevanja. Sve usluge koje nisu bile dostupne (servisi za čuvanje dece i pružanje podrške tokom on line nastave, nega starih i hronično bolesnih članova porodice i dr.) nadomestile su i obavljale uglavnom žene, kao i dodatne poslove na primeni mera zaštite, održavanja higijene i sl.

Rezultati analize prvih odgovora države na pandemiju ukazali su da je na kraju poslovne godine obeležene vanrednim okolnostima i mnogobrojnim teškoćama važno dokumentovati iskustvo samih preduzetnica, njihovu ocene mera podrške poslovanju i smanjenju posledica pandemije kao i potrebe i očekivanja za 2021. godinu.

Da bismo dobili celovitu sliku stanja ženskog preduzetništva na kraju 2020. godine kreirali smo i u saradnji sa Sekcijom za razvoj ženskog biznis liderstva Unije poslo-

4 <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/459391.pdf>

davaca Vojvodine distribuirali on line upitnik⁵ na koji je u periodu od 1. do 20. decembra 2020. godine odgovorilo 200 ispitanica sa teritorije čitave Srbije. Ispitivanjem su obuhvaćene vlasnice preduzeća, preduzetničkih radnji, zadrugarke (članice ženskih zadruga) kao i vlasnice poljoprivrednih gazdinstava.

Najvažniji rezultati dobijeni ovim ispitivanjem predstavljeni su u okviru poglavlja 2.2. **Rodni aspekti posledica pandemije COVID-19 na preduzetništvo u Srbiji**, a oni su bili od velikog značaja prilikom kreiranja **Završnih preporuka** u okviru Analize.

5 Upitnik je predstavljen u prilogu 1

1. Opis društvenog i privrednog konteksta tokom pandemije COVID-19

1.1 Pandemija COVID-19 i njene posledice

Početak 2020. godine svet se suočio sa globalnom zdravstvenom krizom koju je doneo novi koronavirus. Za razliku od drugih bolesti sa kojima se čovečanstvo suočilo poslednjih decenija, COVID-19⁶ izazvao je ljudske patnje velikih razmera, destabilizovao ekonomiju na globalnom planu, ozbiljno ugrozio mnoge nacionalne ekonomije, i do danas uništio mnoge živote. Posledice se mere, do trenutka izrade ovog izveštaja, sa gotovo 1.800.000 slučajeva oboljevanja sa smrtnim ishodom i sa oko 80 miliona osoba kod kojih je potvrđeno prisustvo virusa.⁷ Na žalost, to neće biti finalni podaci o gubicima života i oboljevanju. Svakoga dana beleže se novi gubici života, a procene stručnjaka i dalje su nepovoljne.

Čovečanstvo se sa pandemijama suočavalo i u ranijim periodima svoje istorije, ali zahvaljujući dostignućima nauke, naročito tokom druge polovine XX veka, postignut je ogroman napredak u poboljšanju zdravlja ljudi i učinjeni su značajni koraci u povećanju očekivanog životnog veka i smanjenju velikih zdravstvenih pretnji.

6 COVID-19: akronim od Coronavirus Disease 2019

7 Podaci preuzeti 28. decembra 2020. sa <https://covid19.rs/>

Novi korona virus, SARS-CoV-2 (član porodice korona virusa koji izazivaju infekcije kod ljudi) kako se danas pouzdano zna, dominantno se prenosi kapljičnim putem i kontaktom. Prvi slučajevi infekcije identifikovani su u septembru 2019. godine u gradu Vuhanu u kineskoj provinciji Hubej, a Kina je epidemiju prijavila 31. decembra 2019. godine. Od tog trenutka do danas, epidemija COVID-19 poprimila je pandemijski karakter i zahvatila gotovo sve zemlje sveta. Svetska zdravstvena organizacija (SZO) proglasila je COVID-19 javnozdravstvenom pretnjom od međunarodnog značaja 30. januara 2020. godine, a pandemiju ove bolesti 11. marta 2020. godine.⁸

Globalna zdravstvena kriza izazvana virusom SARS-CoV-2 sa širokim spektrom posledica na gotovo sve aspekte života - ekonomske, socijalne i političke, ukazala je na kritičnu potrebu za spremnošću da se adekvatno reaguje u hitnim/kriznim situacijama koje nose veliki zdravstveni rizik za deo populacije i stavlja pred veliki izazov kompletnu zdravstvenu infrastrukturu ali i mnoge druge resurse društva.

Program za razvoj UN istakao je ogromne razlike u sposobnosti država da se izbore i oporave od krize izazvane aktuelnom pandemijom, koja proizvodi višestruke implikacije (The Human Development Report 2020). Iz tog razloga i SZO podstiče države da planiraju akcije spremnosti i reagovanja u skladu sa globalnom strateškom spremnošću i reakcijom. Takođe, ukazuje na neophodnost podrške, po prioritetu, državama sa slabim zdravstvenim sistemima i značajnim nedostacima u spremnosti za tehničku i operativnu implementaciju. Prema preliminarnoj listi kategorizacije država koju je načinila Svetska zdravstvena organizacija u svom situacionom izveštaju od 9. juna 2020. godine Republika Srbija je

8 Podaci preuzeti iz *Studije o mogućim pravcima adekvatnog odgovora zdravstvenog sektora izazovima pandemije COVID-19 u periodu 2020-2021*. Studija je dostupna na engleskom jeziku: <https://www.amcham.rs/news.33.html?newsId=3098>

svrstana u kategoriju 3 od ukupno 5 (prema sledećem opisu kategorija/nivoa spremnosti: nivo 1 \leq 20%, nivo 2 \leq 40%, nivo 3 \leq 60%, nivo 4 \leq 80% i nivo 5 > 80%).⁹

COVID-19 je (godinu dana nakon pojave bolesti), izazvao globalnu krizu u sistemima javnog zdravlja i utiče na razvoj najveće zabeležene globalne ekonomske krize. Vlade širom sveta preduzimaju mere da smanje širenje virusa tako da se sistemi javnog zdravlja ne opterećuju i odgovarajuće reaguju. **Međutim, s obzirom na činjenicu da mere treba sprovesti duži vremenski period, kao i procenu da će i 2021. godina biti opterećena teškoćama i različitim merama zaštite, to će i dalje uticati na način na koji radimo, proizvodimo, trgujemo, ali i na način na koji živimo.**

Svetska zdravstvena organizacija rešenje velike zdravstvene krize koja je pogodila čovečanstvo vidi u masovnoj imunizaciji. Ona će, prema najavama koje stižu iz nekoliko zemalja čiju su naučni timovi uspeali da razviju vakcine, započeti u decembru 2020, a masovno početi da se sprovodi 2021. godine.

9 Opširnije na: <https://www.who.int/publications/i/item/updated-country-preparedness-and-response-status-for-covid-19-as-of-9-june-2020>

Preliminarni pregled ove baze podataka, posebno u delu koji se odnosi na Srbiju načinjen je u okviru aktivnosti Društva za održivu budućnost i otkriva čitav niz pokazatelja koji državu Srbiju u nekim segmentima pozicioniraju bliže vrhu, u nekim zauzima središnju poziciju, ali postoje i pitanja ili kategorije koje je smeštaju u krajnje nepovoljnu poziciju među državama sa slabim kapacitetima i sposobnostima. Pitanja koja su postavljena u okviru šest kategorija ne daju prednost samo kapacitetima država, već i postojanju funkcionalnih, proverenih i dokazanih sposobnosti za zaustavljanje izbijanja epidemija na izvoru. Zanimljiv je podatak da na pitanje da li država ispunjava jedan od sledećih kriterijuma: Program obuke o primenjenoj epidemiologiji (kao što je FETP) dostupan je u zemlji –(resurse obezbeđuje vlada za slanje građana u drugu državu da učestvuju u programima obuke o primenjenoj epidemiologiji kao što je FETP) - zapravo, nema dokaza da su dostupni aplikativni programi obuke za epidemiologiju tj. epidemiologe (poput terenskih programa obuke za epidemiologiju - FETP) niti dokazi da Srbija pruža/obezbeđuje resurse za slanje građana u drugu državu da učestvuju u takvim programima. Takođe, nema javno dostupnih dokaza da u Srbiji postoji najmanje jedan obučeni terenski epidemiolog na 200.000 ljudi, niti postoji javno dostupan izvor koji bi ukazivao na broj obučenih terenskih epidemiologa u zemlji.

Na poziv Evropske komisije i SZO, Vlada Srbije se pridružila Savezu za razvoj i snabdevanje COVID vakcine – COVAX¹⁰ i dva puta je donirala sredstva u Globalni fond za ubrzani razvoj vakcina, i time potvrdila aktivno učestvovanje u globalnim naporima za razvoj vakcine. Učešće u COVAX-u, obezbeđuje Srbiji pristup vakcini od proverenih proizvođača, po ceni koja će biti formirana na osnovu globalne potražnje (prema potrebama vakcinacije dve milijarde ljudi).

Prema navodima iz studije *Studija o mogućim pravcima adekvatnog odgovora zdravstvenog sektora izazovima pandemije COVID-19 u periodu 2020-2021* vakcina će biti dostavljena putem globalnog sistema za nabavku koji obezbeđuje UNICEF, uz napomenu da učešće u COVAX-u ne ograničava Srbiju da nabavi dodatne količine vakcina iz drugih izvora, pre svega pregovaranjem direktno sa dobavljačima, od kojih neki učestvuju i u samom COVAX-u.

Iako imunizacija kao odgovor budi optimizam i na globalnom i na nacionalnom planu, sasvim je izvesno da će i tokom 2021. godine ona biti praćenja kako izazovima tako i produženjem mera prevencije, uključujući različite oblike restrikcije koji direktno utiču na ekonomske aktivnosti i pogađaju pojedine sektore privrede.

Takođe, napominjemo da će **produženje krize različito uticati na različite ljude i profesije.**

Žene su većina pružalaca **usluga nege, uključujući plaćenu negu kao zdravstvene radnice i negovateljice, gerontodomačice i sl. ali i neplaćenu negu kao što je briga o porodici i domaćinstvu. To znači da rizik od izloženosti i kratkoročnim i dugoročnim posledicama krize za njih i dalje ostaje veći.** Žene preuzimaju na sebe teret zatvaranja ili promene režima rada škola i vrtića, kao i brigu

10 COVAX je javno-privatno partnerstvo između članica GAVI Alijanse, farmaceutske industrije i novoformiranog Fonda za podršku razvoju vakcine. Više od 180 zemalja su uključene u COVAX.

o starijim članovima porodice (posebno u uslovima izolacije ili mogućnosti ograničenog kretanja). Sve to direktno ili indirektno utiče na njihovo učešće na tržištu, bilo kao radnica, bilo kao preduzetnica.

1.2 COVID-19 u Republici Srbiji

Prvi slučaj obolevanja od infekcije izazvane SARS-CoV-2 virusom u Srbiji registrovan je, prema zvaničnim podacima, 6. marta 2020. godine, drugi tri dana kasnije, 9. marta 2020. godine, i od tada se svakodnevno registruju novi slučajevi infekcije i zvanično objavljuju na zvaničnoj Web stranici www.covid19.rs.

Naredbom Ministra zdravlja, od 19. marta 2020. proglašena je epidemija zarazne bolesti COVID-19 u Republici Srbiji.

U Srbiji je vanredno stanje uvedeno 15. marta 2020. godine. Uključilo je sledeće mere: **zatvoreni su granični prelazi, ukinut je gradski i međugradski prevoz. Poslodavci su savetovani da posao organizuju na taj način da što više zaposlenih rade od kuće u svim slučajevima u kojima je to moguće. Obustavljen je rad predškolskih, školskih i visokoškolskih ustanova, a nastava se odvijala na daljinu. Zatvoreni su ugostiteljski objekti i tržni centri. Uvedena je zabrana kretanja građanima starijim od 65 godina, dok je građanima mlađim od 65 godina kretanje bilo zabranjeno u periodu od 18 časova jednog, do 5 časova narednog dana.**

Vanredno stanje u Srbiji je ukinuto 6. maja 2020. godine. Do tada je zvanično potvrđeno 9.791 slučajeva infekcije i 203 smrtna ishoda. Broj obolelih je od 6. marta 2020. godine rastao dostižući pik u šestoj nedelji od registrovanja prvog slučaja, odnosno u četvrtoj nedelji epidemije. Nakon toga, registruje se pad obolevanja do 13. nedelje (od prvog registrovanog slučaja). Nakon toga broj obolelih

ponovo počinje da raste, dostižući još jedan pik u 21. nedelji (24-30.jula 2020. godine), sa 2770 novoregistrovanih slučajeva bolesti.¹¹

Tokom rada na Analizi (novembar 2020 - januar 2021) epidemija je dostigla svoj vrhunac i na kraju decembra 2020. godine broj obolelih u Srbiji prešao je 300 hiljada, ukupan broj preminulih od posledica COVID-19 bio je veći od 3000, a procenat smrtnosti 0,93%.

U *Studiji o mogućim pravcima adekvatnog odgovora zdravstvenog sektora izazovima pandemije COVID-19 u periodu 2020-2021* navodi se da ispitivanja efektivnosti preventivnih mera nisu sprovedena u Srbiji za vreme epidemije, ali da je je evidentno da se novi epidemijski pik (ili iz današnje perspektive - novi epidemijski pikovi) mogu dovesti u vezu sa naglim popuštanjem preventivnih mera kakve su primenjivane u prvim mesecima epidemije. Period drugog pika poklapa se sa održavanjem različitih javnih događaja praćenih masovnim okupljanjima, bez poštovanja preporučenih mera zaštite, uključujući i predizborne aktivnosti i same izbore održane 21. juna 2020. godine.

Od samog početka, naime, javnost je dobijala vrlo oprečne informacije, najpre, vezano za tzv. nultog pacijenta i početka pandemije u Srbiji, preko proizvoljnih informacija o ozbiljnosti virusa po javno zdravlje, sve do informacija o toku i kontroli epidemije, broju obolelih, preduzetih mera i stepenu rigidnosti njihove primene. U situacijama kada su iz drugih zemalja stizale alarmantne, čak i dramatične vesti, nadležni u Republici Srbiji su izveštavali javnost nekonzistentno, a često i unosili zabunu i strah među građane. Činjenica da se radi o novom virusu čije ponašanje je bilo neočekivano i nepredvidljivo, većinu država suočilo je sa pretnjom čije posledice nisu bile predvidljive. Čak i mnogo bogatije zemlje i

11 Podaci preuzeti iz *Studije o mogućim pravcima adekvatnog odgovora zdravstvenog sektora izazovima pandemije COVID-19 u periodu 2020-2021*. Studija je dostupna na: <https://www.amcham.rs/news.33.html?newsId=3098>

zemlje sa uređenijim zdravstvenim sistemima nisu najbolje odgovorile na novi globalni izazov. U određenoj meri se ove činjenice mogu uzeti kao “olakšavajuća okolnost”, ali, od početka pandemije u Srbiji, preko uvođenja vanrednog stanja, pa do naglog obustavljanja mera, način informisanja građana se pokazalo kao jedna od najslabijih tačaka u procesu kontrole epidemije.

Do zaključenja ove Analize od strane Vlade i institucija odgovornih za upravljanje krizom nije uspostavljena optimalna strategija praćenja i izveštavanja o toku pandemije, svim njenim aspektima i posledicama. To nas je dovelo u situaciju da informacije koje se saopštavaju javnosti deluju prenaplašeno emocionalno (dramatično), nelogično, da su često kontradiktorne ili su vidno politički obojene. Krizni štab koji je, shodno Odluci Vlade¹², od proglašenja Vanrednog stanja izveštavao (i izveštava) javnost o toku pandemije: broju zaraženih, testiranih i preminulih, o otvaranju i režimu rada Covid ambulanti i Covid bolnica kao i o drugim aktivnostima koje država preduzima u vezi sa kontrolom epidemije, predstavlja ključno telo u komunikaciji s građanima. U početku je izgledalo da se ovaj tim drži, pre svega, stručnih kriterijuma i standarda, da bi, kako je vreme odmicalo, postajao sve vidljiviji uticaj političkih elita na vlasti. To je ozbiljno poljuljalo njegov kredibilitet i izazvalo mnoštvo reakcija stručne javnosti i drugih aktera u društvu, uključujući i delove biznis zajednice.

Pandemija Kovida-19 zatekla je Srbiju bez formalno usvojenog i javno dostupnog Nacionalnog plana za pandemiju koji bi, pored ostalih pitanja, razradio i način kriznog komuniciranja. Pored toga, početak ove krize poklopio se sa raspisivanjem parlamentarnih, pokrajinskih i lokalnih izbora (4. mart 2020. godine), što je u značajnoj meri odredilo krizno upravljanje i krizno komuniciranje. U upravlja-

12 Informisanje o vanrednom stanju rezervisano samo za Krizni štab propisano Zaključkom Vlade, na predlog Generalnog sekretarijata Vlade i povlačenje ove mere, Zaključkom Vlade o prestanku njenog važenja takođe na predlog Generalnog sekretarijata Vlade; slično je i sa odlukom da se konferencije za medije koje se u jednom periodu održavaju bez prisustva novinara, a pitanja su postavljana mailom.

nju pandemijom nije iskorišćen postojeći zakonski okvir uspostavljen Zakonom o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama, prema kome je telo zaduženo za upravljanje vanrednim situacijama, što pandemija nesumnjivo jeste, republički Štab za vanredne situacije. **Umesto vanredne situacije uvedeno je vanredno stanje koje je pravni režim predviđen pre svega za krizne situacije u kojima je ugrožena bezbednost države, a kao tela za upravljanje pandemijom uspostavljena su dva ad hoc krizna tima: medicinski/ekspertski na čelu sa premijerkom i tim ekonomskih stručnjaka na čelu sa predsednikom republike koji je bio angažovan na obezbeđivanju neophodnog kontinuiteta poslovanja i smanjivanju ekonomskih posledica pandemije.**

Predizborni politički kontekst u značajnoj meri uslovio je operativno upravljanje krizom (tajming preduzimanja pojedinih mera, izbor pravnog okvira) te same mere i njihovu medijsku prezentaciju, odnosno kriznu komunikaciju.

2. Mere pomoći privredi za ublažavanja posledica pandemije COVID-19 u Srbiji i efekti

2.1 Uticaj pandemije COVID-19 na privredni život

Pandemija izazvana virusom COVID-19 dovela je do recesije u celom svetu pogodivši i privredu Srbije. Bio je to veliki i nepredvidivi šok za sve privrede. Iako se trenutno čini da će negativan uticaj na srpsku privredu biti blaži od očekivanog, na srednji rok efekti krize još uvek ne mogu da se predvide. Naša privreda je potpuno uključena u evropsko tržište gde će realni BDP da se smanji za oko 7% ove godine, što predstavlja najveći pad od II svetskog rata do danas. Očekivani oporavak od samo 4,5% u sledećoj godini neće vratiti realni BDP u 2021. godini na nivo koji je postojao u godini pre krize. Izlazak iz recesije, u tom smislu, ne podrazumeva vraćanje na putanju dugoročnog rasta. To će morati nepovoljno da utiče i na privredu Srbije koja 55% svoje robe izvozi na tržište EU. U Beloj knjizi Saveta stranih investitora¹³ navodi se da je **EBRD prognozirao za Srbiju pad BDP za -3.5%, MMF za -3%, Svetska banka između -2.5% i -5.3%, a Evropska komisija -4.1%** ali i da su **sve ove prognoze podložne kvartalnoj reviziji zbog velike neizvesnosti**. Na osnovu kretanja BDP u prva tri kvartala ove godine, pad BDP će biti manji i to u rasponu između -1.2% i -1.5%. U poređenju sa očekivanim rastom od preko 4% pre izbivanja pandemije, godišnji gubitak potencijalnog BDP biće najmanje -6%.

13 <https://fic.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/03-uticaj-COVID-19.pdf>

Srbija je u 2020. godini vodila ekonomsku politiku slično drugim zemalja u borbi protiv recesije izazvane pandemijom. Mere su bile prevashodno fiskalne i monetarne prirode. Učinak je bio povoljan što se vidi na malom padu BDP, ali je imao značajne fiskalne troškove. Kako je ekonomija u recesiji, a javni dug u naglom porastu, prostor za buduće podsticajne mere je ograničen.

Unija poslodavaca Srbije je sproveda anketu među poslodavcima kako bi se procenio uticaj pandemije COVID-19 na aktivnosti preduzeća.¹⁴ Online anketiranje realizovano je u drugoj polovini aprila 2020. godine i obuhvatilo je više od 400 ispitanika/ca.

Najveći broj preduzeća obuhvaćenih anketiranjem spada u kategoriju mikro, malih i srednjih privrednih društava koja poslovnu delatnost na tržištu ostvaruju više od 20 godina.

Upravo u mikro i malim preduzećima koja zapošljavaju do 10 zaposlenih prepoznata je najmanja otpornost na novonastale prilike na tržištu. Skoro četvrtina ovih preduzeća nije uopšte mogla da obavlja poslovnu aktivnost tokom trajanja vanrednog stanja, posebno u sektorima ugostiteljstva, hotelijerstva, transporta, prometa nekretninama, tekstilne industrije...

Već na početku epidemije detektovana je solidna sposobnost preduzeća da reaguju i prilagode svoje poslovanje okolnostima vanrednog stanja. **Više od 80% anketiranih privrednika je izjavilo da su uspeli da funkcionišu tokom krize, bilo da su obavljali poslove iz svojih prostorija, bilo da su radili na daljinu. Veliki privredni sistemi su se pokazali kao najotporniji jer je više od 60% kompanija poslovalo bez većih smetnji.**

14 Unija poslodavaca Srbije sproveda je anketu uz tehničku podršku Međunarodne organizacije rada (MOR), u partnerstvu sa Evropskom bankom za obnovu i razvoj. Izveštaj pod nazivom „Uticaj pandemije COVID-19 na aktivnosti preduzeća u Srbiji - izazovi i čekivanja“, dostupan je na: <https://www.poslodavci.rs/posledice-covid-19-na-privredu-u-srbiji-anketa-ups/>

U najtežem položaju našle su se kompanije u sektoru turizma i ugostiteljstva, **gde je 72% preduzeća bilo zatvoreno tokom vanrednog stanja**. U teškoćama je, zbog prekida lanca snabdevanja i pada potražnje bila i tekstilna industrija. Mnogo izazova je bilo i u preduzećima koja se bave prometom nekretnina i transportom, ali i u maloprodaji, uslužnim delatnostima koji su u direktnom kontaktu sa klijentima, sportskoj delatnosti i sl. Jedan od ključnih sektora, sektor prehrambene industrije (posebno važan u vanrednim okolnostima), uspeo je da tokom krize posluje u punom obimu i u svojim prostorijama.

Prema rezultatima pomenute ankete UPS, 90% preduzeća je bilo primorano da promeni model poslovanja kako bi se zaštili od negativnih posledica izazvanih COVID-19. Većina preduzeća, i velikih i malih, pokazala je na početku epidemije solidnu fleksibilnost. **Kako bi se prilagodili propisanim merama u uslovima vanrednog stanja kompanije su uvodile rad na daljinu, kraće smene, manji broj zaposlenih u radnim prostorijama, a dodatno se vodilo računa o zdravstvenoj bezbednosti zaposlenih** (zaštitna oprema, dezinfekcija radnih prostora i sl).

Kada je reč o finansijskim pokazateljima, u istoj anketi je više od polovine ispitanika ocenilo da je kriza imala veoma negativan uticaj na njihove finansije i poslovanje. Među malim i mikro preduzećima (onima koja zapošljavaju do 10 zaposlenih) 65% anketiranih procenilo je da je kriza negativno uticala na poslovanje.

Kada je reč o finansiranju oporavka poslovanja, polovina anketiranih privrednika nema pristup posebnim finansijskim resursima, **gde rezultati ponovo ukazuju da su najranjivija preduzeća koja imaju do 10 zaposlenih i to njih 63% koja nemaju pristup kreditima, subvencijama i sl**.

Rezultati ovog ispitivanja takođe su pokazali da se 30-40% preduzeća suočava sa pretnjama po likvidnost. Zbog ozbiljnih izazova da dalje nastave poslovanje

oko 9% preduzeća je moralo da otpusti zaposlene, a smanjenje broja zaposlenih već u aprilu planiralo je 8% anketiranih privrednika/ca. Ipak, velika većina, 91%, u tom trenutku nije otpustila nijednog zaposlenog, što je trend koji se zadržao do kraja godine, a na koji su presudan uticaj imale Vladine mere finansijske podrške za očuvanje zaposlenosti.

Glavni izazovi sa kojima se privrednici/ce suočavaju su smanjenje tražnje i pad prometa (i to čak njih 70%). Navođeni su i **izazovi koji se odnose na dobavljače i isporuku robe**, problem da se **obezbedi dovoljan broj zaposlenih koji mogu da se uključe u rad** (s obzirom na izmenjene uslove rada, odsutnost zbog bolesti, brige o deci i sl). Na poslovanje preduzeća veliki uticaj su imali i poslovni partneri koji su radili u izmenjenom režimu.

Većina domaćih preduzeća, njih 60%, u aprilu nije imala donet plan za obezbeđivanje kontinuiteta poslovanja. Iako se ovaj plan ne može smatrati garancijom uspeha, on negativne posledice može značajno ublažiti. Konačno, kada je reč o prognozama za potpuno obnavljanje poslovanja i vraćanje preduzeća u normalan, uobičajen rad, već tada 2/3 anketiranih prognozirali su da im je za oporavak potrebno tri do šest meseci.

Na kraju, u predstavljenim rezultatima ankete je istaknuto da je **“korona” ubrzala sporu birokratiju i administraciju i primorala ih da deluju, da ublaže krute procedure i budu fleksibilniji**. Mnoge institucije su ubrzale svoje poslovanje prelaskom na digitalne platforme, a izazovi vremena su primorali preduzetnike/ce da stvari posmatraju iz drugog ugla. Tako je otvoren prostor za brojna inovativna rešenja u poslovanju.

U rezultatima ankete „1000 preduzeća“¹⁵ koju je USAID sproveo u novembru 2020. godine u okviru projekta „Saradnja za ekonomski razvoj“ posebno su ana-

15 <https://saradnja.rs/wp-content/uploads/2020/11/Anketa-1000-preduze%C4%87a-2020..pdf>

lizirani uticaj pandemije COVID-19 na poslovanje i očekivanja privrede. Zaključci u ovom segmentu se u velikoj meri poklapaju sa rezultatima anketiranja koje je sproveda Unija poslodavaca Srbije.

2020. godine u privredi Srbije

- ▶ *Kriza je snažno ugrozila sve bitne segmente poslovanja - planove za investicije, tražnju za proizvodima i uslugama, kao i likvidnost i lance snabdevanja,*
- ▶ *Sektor mikro, malih i srednjih preduzeća je znatno intenzivnije pogođen krizom,*
- ▶ *Kompanije su manje optimistične kada su u pitanju neto dobit, prihodi i novo zapošljavanje. Ipak, ubedljiva većina predviđa da neće smanjivati broj zaposlenih,*
- ▶ *Polovina kompanija pogođenih krizom procenjuje da će se oporaviti u periodu do godinu dana, četvrtina da će to biti za više od godinu dana, a 14% uopšte ne može da proceni vreme oporavka,*
- ▶ *Primetan je značajan rast broja firmi koje očekuju pad obima poslovanja i onih koje ne mogu da predvide poslovne tokove,*
- ▶ *Mali broj firmi (oko 7%) planira zatvaranje poslovanja,*
- ▶ *Iako preko 70 odsto preduzeća tvrdi da je COVID-19 kriza najviše uticala na investicione planove, i dalje 2/3 preduzeća ima potrebu za investiranjem. Nažalost, polovina od njih ili nema adekvatan pristup finansijskim sredstvima ili se plaši neizvesnosti koju nosi trenutna kriza,*
- ▶ *Preduzeća usmerena na izvoz kao i preduzeća koje imaju web prodaju imaju izraženiju potrebu za investiranjem,*
- ▶ *Tražnja za mikro kreditima je porasla, posebno u delu dozvoljenih prekoračenja i kredita fizičkih lica*

Trendovi

- ▶ *Pojava novih institucija i novih digitalnih rešenja/platformi koje bi pre svega bile usmerene na plasiranje mikrokredita privredi i povećanja korišćenja eksternih izvora finansiranja, doprinela bi rastu privrede,*
- ▶ *Trećina privrede je preduzela ili planira da preduzme mere koje će joj pomoći da budu otpornija na krizu,*
- ▶ *Kompanije prepoznaju značaj digitalnih rešenja za unapređenje poslovanja i vide ih kao primarni odgovor na krizu,*
- ▶ *Ova godina donela je E-commerce revoluciju i veliku promenu percepcije važnosti web shopa. Čak 82 odsto ispitanika/ca ocenjuje web shop jednako važnim ili važnijim od tradicionalnog modela prodaje,*
- ▶ *2020. godina donela je i rast u plaćanju preko interneta. Među ispitanicima/cama koji imaju web shop, zabeležen je značajan porast udela kompanija koje su implementirale opciju online plaćanja,*
- ▶ *Oni koji su najviše pogođeni krizom (pad prihoda preko 70 odsto) vide najveći značaj e-trgovine, kako na globalnom nivou (92 odsto), tako i u Srbiji (80 odsto),*
- ▶ *Osobine firmi koje su rasle brže od prosečne firme, vezane su za digitalnu spremnost, izvoznu orijentisanost i dobro upravljanje finansijama,*
- ▶ *Procenat firmi koje su izjavile da su povećale poslovne prihode je iznad proseka među digitalno orijentisanim firmama, onima koji su otvoreni ka unapređenju finansijskog upravljanja, kao i onima koji izvoze robu ili usluge,*
- ▶ *Generalno, male i srednje firme pokazale su značajnu borbenost u toku krize izazvane pandemijom koronavirusa. Skoro svaka peta je uspeła da generiše rast u odnosu na isti mesec prethodne godine.*

2.2 Program ekonomskih mera podrške privredi

Vlada Republike Srbije 15. marta 2020. donela je Program ekonomskih mera podrške privredi koji je, kako je saopšteno, kreiran „na osnovu međunarodnog iskustva“ (usvojenih mera u razvijenim ekonomijama i zemljama u okruženju), preporuka Međunarodnog monetarnog fonda i Evropske komisije, kao i predloženih mera domaćih poslovnih asocijacija.

Pravni okvir za sprovođenje Programa ekonomskih mera predstavljala je Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima privrednim subjektima u privatnom sektoru i novčanoj pomoći građanima radi ublažavanja ekonomskih posledica nastalih usled pandemije COVID-19¹⁶. Ovom uredbom su uređene fiskalne pogodnosti i direktna davanja iz budžeta Republike Srbije privrednim subjektima u privatnom sektoru.

Program ekonomskih mera je podrazumevao efikasnu primenu fiskalnih mera bez suvišnih procedura, kako bi pomoć pravovremeno stigla onima kojima je najpotrebnija. Takođe, donete mere su bile privremenog karaktera, kako u pogledu direktnih plaćanja, tako i odlaganja, odnosno umanjenja određenih poreskih obaveza.

Pregled svih mera usmerenih na pomoć privredi u periodu 15. mart - 15. decembar 2020, dat je u prilogu 2 ove analize.

2.3 Ocena primenjenih mera pomoći privredi

Fiskalni savet Republike Srbije već 8. aprila 2020. dao je svoju ocenu antikriznog programa ekonomskih mera¹⁷. U njoj je između ostalog, rečeno:

16 <https://www.paragraf.rs/propisi/uredba-o-fiskalnim-pogodnostima-privredi-privatnom-sektoru-gradjanima.html>

17 http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/2020/FS-Ocena_antikriznog_programa_ekonomskih_mera.pdf

Planirano veliko zaduživanje države od preko 3 milijarde evra za smanjenje negativnih ekonomskih posledica pandemije - načelno je opravdano. Srbija je (kao i gotovo sve zemlje pogođene epidemijom) odlučila da reaguje na ekonomsku krizu izazvanu korona virusom snažnom državnom intervencijom. Ideja koja stoji iza takve intervencije jeste da se pomogne što većem delu privatnog sektora da opstane, tj. da trenutni pad poslovne aktivnosti ne dovede do trajnog i prekomernog gašenja radnih mesta i ogromne štete za građane, privredu, na kraju posledično i za same javne finansije. Planirane mere, međutim, imaju i svoju visoku cenu. Koštaće poreske obveznike preko 3 mlrd evra, što je trošak za koji država trenutno nema raspoloživih sredstava. Srbija će zato morati u kratkom roku snažno da se zaduži, a taj dug vraćaće s kamatom svi građani u godinama nakon završetka krize. Premda Fiskalni savet načelno podržava snažnu državnu intervenciju koja je u ovom trenutku i opravdana i potrebna, naša analiza pokazuje da uspeh planiranog programa presudno zavisi od sledeća tri činioca: 1) da sve mere iz programa budu ekonomski racionalne; 2) da se na vreme obezbedi njihovo finansiranje i 3) da njihovo sprovođenje bude efikasno i pravovremeno, odnosno bez kašnjenja.

Većina planiranih mera je opravdana i u skladu je sa dobrom međunarodnom praksom, sem isplate 100 evra punoletnim građanima koja je potpuno neprimerena. Mere koje su usmerene ka privredi i zaposlene u privatnom sektoru odnose se na odlaganje poreskih obaveza, budžetsku pomoć za isplatu zarada i za povećanje likvidnosti. Ove mere koštaće budžet oko 2.5 mlrd evra i Fiskalni savet ih (i pored njihovog velikog troška koji će snositi svi građani Srbije) ocenjuje pozitivno. Naime, kao što smo već nagovestili, trošak nesprovođenja ovakvih mera bio bi daleko veći od 2,5 mlrd evra. Međutim, najavljena isplata 100 evra svim punoletnim građanima Srbije koja će koštati budžet skoro 600 mln evra (kojima budžet ne raspolaže) - višestruko je loša. Ova mera je: ekonomski neefikasna jer ne može da utiče na osetno i održivo ubrzanje domaće privrede; socijalno nefokusirana jer najveći deo sredstava nije usmeren ka objektivno materijalno ugroženim građanima kojima je potrebna finansijska pomoć (što bi jedino imalo smisla u ovom trenutku); fiskalno neodgovorna jer nameće dodatno i veliko zaduženje zemlje u godini u kojoj će i fiskalni deficit i javni dug imati snažan rast.

2.4 Rodna perspektiva u merama podrške privredi

Imajući u vidu činjenicu da se 99% ženskih biznisa u Srbiji nalazi u grupi mikro i malih i srednjih preduzeća kao i gore predstavljene podatke koji jasno govore da su biznisi u ovom sektoru bili najpogođeniji posledicama pandemije, nameće se zaključak da će (slično kao i u periodu finansijske krize iz 2008. godine) preduzeća i radnje čiji su osnivači žene pretrpeti veće posledice, teže se oporavljati i da će mnoge, na žalost, nestati.

U okviru rodne analize odgovora na COVID-19, u delu koji se bavi *Ekonomskim posledicama pandemije, merama države i životima preduzetnica*¹⁸ naglašeno je da brzina reakcije države **ima svoju rodnu dimenziju jer žene raspoložu manjom količinom kapitala, manjim prihodima i imaju lošiji pristup resursima, pa ih svaka kriza preduzetništva brže pogađa, a svako odlaganje odgovora povećava šanse da se ženski biznisi ugase.**

Od trenutka donošenja državnih mera pomoći privredi i preduzetnicima mere su bile naglašeno usmerene na očuvanje zaposlenosti, što se jasno vidi iz pregleda datog u prilogu 2.

Iz ugla države, na početku krize, trebalo je učiniti sve što se može da ne dođe do masovnog otpuštanja radnika/ca (što bi sigurno dodatno opteretilo budžet i izazvalo druge teškoće). Iako je to bio cilj i potreba i samih poslodavaca, u nekim slučajevima očuvanje „privida zaposlenosti“ umanjilo je šanse za oporavak preduzeća, pa je za neka od njih pogodnija mera bila da se zaposleni privremeno otpuste tokom krize, a ponovo zaposle kada dođe do konsolidacije poslovanja. Iako je dejstvo mera, koje je za neke sektore (poput teško pogođenog turizma) produženo sve do kraja 2020.godine, nije sigurno da 2021. godine ipak neće doći do otpuštanja i značajnijeg pada zaposlenosti.

18 <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/459391.pdf>str 132-134

Kada je reč o delu mera koje se odnose na likvidnost, a kojima su bili obuhvaćeni svi privredni subjekti, komercijalni poljoprivrednici i zadruga, zbog manjeg pristupa kapitalu, finansijama i svim drugim resursima, deo žena u preduzetništvu suočio se sa rizikom od zatvaranja pod teretom dugovanja, već nakon prvog meseca krize. Mere koje odlažu ali ne smanjuju teret dugovanja nekima su pomogle, ali su drugima samo odložile prestanak rada i produžile period „poslovne agonije“.

Slično je i sa merama fiskalne pogodnosti - odlaganje plaćanja obaveza. I ona je „rodno slepa“ - ne uzimaju u obzir specifičnosti mikro preduzeća sa mnogo većom zastupljenošću žena kao vlasnica, u odnosu na njihovo učešće u skupu srednjih i velikih preduzeća. Takođe, nisu uzete u obzir i posebno tretirane delatnosti koje su imale potpunu zabranu rada, a **kojima jedino otpis obaveza** predstavlja adekvatnu pomoć za period kada nisu obavljali delatnost ili su je obavljale u izrazito redukovanom obimu. Preduzetnice su češće u uslužnim delatnostima, a naročito u onim delatnostima koje su najviše pogođene posledicama pandemije (turističke usluge, frizerke, kozmetičarke, ugostiteljstvo, zabava i edukacija itd).

Iako je otpis duga jedan od Uredbom inicijalno predviđenih instrumenata podrške, na kraju donetim uredbama kojima se razrađuje način korišćenja instrumenata - **otpis obaveza nije omogućen**. Za delatnosti kojima je bilo zabranjeno da rade tokom vanrednog stanja i koje nisu mogle da ostvare nijedan dinar prihoda u mesecima vanrednog stanja i tokom restrikcija u periodu novembar-decembar, upravo taj instrument, uz subvencije za plate, bi bio od najveće pomoći. Na to je, nakon konsultacija sa članicama koje su vlasnice preduzeća, ukazalo i **Udruženje poslovnih žena** u dva svoja dopisa (prvo u martu, a potom u decembru 2020.) sa predlozima urgentnih mera. Decembarški dopis prosleđen je predsedniku Republike Srbije, predsednici Vlade, potpredsednici Vlade i predsednici Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, Ministarstvu finansija, Ministarstvu privrede, Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, pove-

renici za zaštitu ravnopravnosti i Privrednoj komori Srbije. U dopisu se, između ostalog, navodi:

Pre svega, naši podaci pokazuju da nisu svi sektori podjednako pogođeni, ima i onih koji su imali rast tako da, svesne činjenice da treba biti solidaran, predlažemo da u ovom talasu pomognete samo one koji su egzistencijalno ugroženi, a kvalitetni. Kvalitet bi dokazali izveštajem o bonitetu koji treba da pokaže da su pozitivno poslovali minimum poslednje tri godine, imaju izmirene poreze i doprinose i nisu osuđivani za privredne prestupe. Kriterijum za egzistencijalnu ugroženost bi bio taj da su u ovoj godini imale za minimum 1/3 pad realizacije u periodu od marta do decembra 2020. u odnosu na isti period prethodne godine. Za ovako selektovana preduzeća predlažemo u ovom trenutku, samo jednu, urgentnu meru.¹⁹

Više detalje o tome u kojoj su meri preduzetnice u Srbiji bile u prilici da koriste ponuđene mere državne pomoći za otklanjanje posledica izazvanih pandemijom COVID-19 predstavitićemo detaljnije u poglavlju u kome se bavimo analizom rezultata ankete koja je sprovedena u okviru ove Analize (u decembru 2020. godine).

19 <http://poslovnezene.org.rs/2020/12/upz-srbije-predlog-urgentne-mere-za-podrsku-najugrozenijim-mspp/>

3. Žensko preduzetništvo u Srbiji i uticaj pandemije Covid-19

3.1 Ekonomski položaj žena u Srbiji

Da bi smo bolje sagledali i razumeli posledice (kratkoročne, srednjoročne i dugoročne) na poslovanje ženskih firmi u uslovima pandemije COVID-19 potrebno je da ih sagledamo u kontekstu ekonomskog položaja žena u Srbiji i imamo u vidu karakteristike ženskog preduzetništva u uslovima redovnog poslovanja (od nje-gove značajnije pojave kod nas do trenutka pandemije).

U Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020²⁰, u poglav-lju u okviru kojeg se opisuje stanje rodne ravnopravnosti u Srbiji, između ostalog se navodi:

Uprkos tome što imaju kapaciteta, znanja, potreba i interesa, žene ne učestvuju ravnopravno sa muškarcima u kreiranju ekonomske i razvojne poli-tike. Ukoliko učestvuju, onda je to u oblastima koje se neposredno odnose na žene, poput ženskog preduzetništva. Specifičan položaj žena nije prepoznatu tzv. „mainstream” ekonomskoj politici. Uvođenje rodne ravnopravnosti u ekonomsku politiku uključuje i uloge koju žene i muškarci imaju ili mogu da imaju u stvaranju nove ekonomske vrednosti. Odlučivanje o razvoju i eko-nomskom razvoju je ključno za unapređenje ekonomskog položaja žena.

20 <https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-peri-od-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>

Ekonomska politika koja se zasniva na rodnoj ravnopravnosti i koja je podstiče nužno je multisektorska. Takva ekonomska politika ne razdvaja u planiranju ekonomske mere od mera u drugim oblastima, kao što su obrazovanje, socijalna politika, poljoprivreda, zdravlje i nasilje nad ženama, s obzirom na to da su efekti ovih politika za položaj žena i muškaraca međusobno povezani i isprepleteni.

I danas beležimo upadljivo odsustvo žena, njihovih doprinosa i interesa iz „mainstream“ ekonomske politike, kao i u trenutku izrade strateškog dokumenta.

Zašto je to tako?

Prema podacima predstavljenim u publikaciji „Žene i muškarci u Republici Srbiji 2017“²¹ u poglavlju posvećeno zaposlenosti, predstavljeni su podaci koji daju veoma jasnu sliku. Izdvajamo one karakteristične:

- ▶ *Stopa aktivnosti žena bez škole i sa nižim nivoom obrazovanja iznosi 23,6% i manja je od stope aktivnosti muškaraca istog obrazovnog nivoa za čak 20,4 procentna poena*
- ▶ *Stopa aktivnosti žena sa visokim obrazovanjem je neznatno viša od stope aktivnosti muškaraca istog nivoa obrazovanja (70,9% odnosno 69,5%), dok*
- ▶ *Stopa zaposlenosti žena iznosi 38,1%, što je za 14,7 p. p. manje od stope zaposlenosti muškaraca (52,8%);*
- ▶ *Najveći rodni jaz na tržištu rada, kada je reč o zaposlenosti, zabeležen je u kategoriji lica 55-64 godine starosti, gde je stopa zaposlenosti žena 32,5% a stopa zaposlenosti muškaraca 52,8%;*
- ▶ *Stopa zaposlenosti žena starosti 25-54 godine je za 11,3 p. p. manja u odnosu na stopu zaposlenosti muškaraca iste dobi (63,6% prema 74,8% respektivno).*

21 <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20176008.pdf>

- ▶ *Nezaposlenost je najprisutnija kod mladih žena, uzrasta 15-24 godine, gde stopa nezaposlenosti dostiže 39,5%. Ni mladi muškarci nisu u mnogo boljem položaju kada je reč o nezaposlenosti. Kod njih je stopa nezaposlenosti 32,2%;*
- ▶ *Samozaposlenost je dvostruko veća kod muškaraca nego kod žena - 28% muškaraca i 13% žena starosti između 15 i 64 godine je samostalno zaposleno;*
- ▶ *Neformalno zaposlenih žena i muškaraca ima više među samozaposlenim licima nego među zaposlenim radnicima u svim starosnim grupama. Najveći broj neformalno zaposlenih je u kategoriji mladih, uzrasta 15-24 godina (67,4% žena i 54,5% muškaraca);*
- ▶ *Stopa neaktivnosti žena je za 16,3 p.p. veća u odnosu na stopu neaktivnosti muškaraca (54,6% i 38,2%). Najveći rodni jaz u pogledu neaktivnosti na tržištu rada zabeležen je u starosnoj kategoriji 55-64, gde je stopa neaktivnosti žena 64,8%, za razliku od stope neaktivnosti muškaraca, koja je znatno niža i iznosi 40,4%.*

Vlasništvo nad imovinom

Kada je reč o vlasništvu, žene u Srbiji još uvek imaju značajno manje imovine na svom imenu, zarađuju manje od muškaraca i obavljaju veći deo neplaćenih poslova, što utiče i na njihov položaj na tržištu rada i na rodne odnose u celini.

Podaci o vlasništvu nad nepokretnostima u Srbiji po polu je kao rezultat primene ROB-a počeo da vodi Geodetski zavod. Prema dostupnim podacima u 2019. godini 25% nepokretnosti je u isključivom vlasništvu žena, 65% u isključivom vlasništvu muškaraca, a 10% zajedničko vlasništvo.²²

22 Podaci o vlasništvu razvrstani po polu na: <https://a3.geosrbija.rs/>

Podela poslova i neplaćeni ženski rad

Nepovoljni položaj žena u poslovnom sektoru rezultat je i veće opterećenosti žena brigom o porodici i domaćinstvu i različitim formi diskriminacije i rodnih stereotipa.

Prema podacima iz *Muškarci i žene u Srbiji 2017* žene provode dvostruko više vremena u kućnim poslovima nego muškarci, a građani Srbije i dalje u velikom broju veruju da su žene te koje treba da se žrtvuju za porodicu i decu. U okolnostima u kojima se već decenijama ne radi dovoljno na povećanju kapaciteta i izgradnji novih vrtića kao ni razvijanju servisa podrške svakodnevnom životu porodica, jasno je da nedostatak servisa nadomešćuje neplaćeni ženski rad. Ovi faktori dodatno nepovoljno utiču na ulazak žena u preduzetništvo i opstanak njihovih firmi na tržištu, naročito u periodu kriza.

3.2 Žene i preduzetništvo u Srbiji

Definisanje pojave i njen istorijat u Srbiji

Žensko preduzetništvo u Srbiji se prvi put pominje kao pojam u prvoj polovini 90-tih godina, pre svega u vezi sa programima podrške međunarodnih organizacija bržoj integraciji izbegličke ženske populacije u ekonomske i društvene tokove. U okviru ovih programa organizovane su različite edukacije žena za start up, pre svega za osnivanje radnji i manufakturnih radionica, kako bi se samozaposlile i obezbedile sebi i porodici egzistenciju.

Tokom poslednje dve decenije slika se postepeno menjala, broj ženskih preduzeća je rastao, a menjala se i struktura, pa su se ženska preduzeća u sve većoj meri pojavljivala pored tradicionalno “ženskih” oblasti, i u delatnostima koje su manje radno intenzivne, a najviše u sektoru usluga što su IKT, knjigovodstvene usluge,

intelektualne usluge (finansijski konsalting, upravljanje ljudskim resursima, edukacija, kreativne delatnosti) i sl.

Trgovina je od samog početka oblast gde ženski biznisi dominiraju. Žensko preduzetništvo pokazuje prvi značajan porast nakon 2000. godine, a posebno nakon 2004. godine. Od 2010. beleži se pad osnivanja ženskih preduzeća i u skladu je sa opštim trendom pada ekonomske aktivnosti, kao posledicom uticaja svetske finansijske krize.

Iako je statistika u ovoj oblasti nedovoljno razvijena i nepotpuna, najrelevantniji izvor podataka za broj ženskih preduzeća je **Agencija za privredne registre**²³.

Međutim, zvanični podaci pokazuju koliko je žena u formalnom statusu preduzetnika ali ne i koliko žena među registrovanim preduzetnicima stvarno upravlja svojim preduzećima. Pojedina istraživanja pokazuju da se među preduzetnicama nalazi i određeni broj žena koje su samo formalne vlasnice preduzeća, dok preduzetničke aktivnosti i upravljačke funkcije obavljaju muškarci, najčešće njihovi supruzi ili muški članovi porodice.

Prilikom izrade **Polazne sudije o preduzetništvu žena u Srbiji**²⁴ koje je sproveo Secons 2011. godine formirana je jedinstvena baza preduzetnika i privrednih društava RZS, koja je obuhvatila i preduzetnike/ce (prema zakonskoj definiciji) i privredna društva, kako ona aktivna, tako i ona koja su trenutno neaktivna ali i dalje registrovana, ona koja se nalaze u procesu registracije, prevođenja, likvidacije ili stečaja, kao i ona koja su ugašena, odnosno brisana iz registra. Ova baza je ponudila osnove za analizu karakteristika aktuelnog preduzetništva žena i neke uvide u karakteristike neuspešnih preduzetničkih poduhvata.

23 <https://www.apr.gov.rs/%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8.25.html>

24 <https://www.secons.net/files/publications/87-publication.pdf>

U izradi Analize imali smo u vidu, pored rezultata ove, do sada najkompleksnije studije, još nekoliko manje obimnih istraživanja i radova kao što su, „**Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji**“ autorke **prof. dr Marije Babović** iz 2014. godine²⁵, „**Žensko preduzetništvo u Srbiji: evolucija od socijalne ka ekonomskoj kategoriji**“²⁶ **dr Sanje Popović Pantić** (iz iste godine) ali i nalaze istraživanja „**Položaj preduzetnica u Srbiji**“ koje je tokom 2020. godine sprovelo **Kolping društvo Srbije**²⁷ sa ciljem da omogući delotvornije i usmerenije informisanje, edukaciju i podršku za preduzetnice u Srbiji kako u svojim, tako i u drugim programima koji targetiraju žene preduzetnice.

Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji dala nam je dragocene uvide u obim i karakteristike preduzetništva žena kod nas, faktore koji podstiču uključivanje u preduzetništvo i njihovo uspešno poslovanje kao i prepreke s kojima se žene suočavaju pri započinjanju, vođenju ili razvoju samostalnog biznisa.

Takođe, u nedostatku opšteprihvaćene definicije ženskog preduzetništva kod nas, u ovoj Analizi smo se opredelili da sledimo navedene autorke i određenja koje one koriste za žensko preduzetništvo:

Preduzetnice/i shvatamo kao one ekonomske akterke koje kombinuju faktore proizvodnje i druge relevantne resurse na inovativan način i tako ih premeštaju iz sektora niže u sektor više produktivnosti i višeg dohotka, pri čemu otkrivaju i iskorišćavaju šanse u datom kontekstu, i procenjuju i preuzimaju rizike svojih odluka i akcija.

25 <https://www.secons.net/files/publications/26-Polo%C5%BEaj%20%C5%BEena%20u%20biznis%20sektoru%20u%20Srbiji.pdf>

26 <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1820-6859/2014/1820-68591402143P.pdf>

27 <https://kolping.rs/wp-content/uploads/2020/12/Polo%c5%beaj-preduzetnica-u-Srbiji-KDS.pdf>

Polazeći od ove osnovne definicije, razvijena je i operacionalna definicija, po kojoj su preduzetnice:

Sve žene koje su vlasnice (bilo kog udela) nad preduzećem uz uslov da istovremeno obavljaju i vodeću upravljačku ulogu u tom preduzeću, a bez obzira na način na koji su stekle vlasništvo.

Na praktičnom nivou to znači da se kao preduzetnice identifikuju sve žene koje poseduju i vode bilo koju vrstu radnje (trgovinsku, zanatsku, agenciju, ordinaciju i sl.), kao i žene koje su vlasnice i upravljačice privrednih društava (društvo sa ograničenom odgovornošću, ortačko, komanditno i deoničarsko društvo).

3.3 Aktuelno stanje

Iako su ranije analize institucionalnog okruženja koje je od značaja za razvoj preduzetništva žena pokazale da se institucionalni okvir, naročito u poslednjoj deceniji, značajno razvio uspostavljanjem različitih institucija nadležnih za regulisanje poslovnog okruženja ili samog preduzetništva i poslovanja, koje pružaju različite oblike podrške, ovi napori doveli su često velikom usložnjavanju propisa koje je teško pratiti, posebno u slučaju malih preduzetnika/ca.

Složenost propisa i politika razvoja preduzetništva praćena je i nedovoljnim integrisanjem rodne perspektive u ključne strategije i mere; propisi i politike često ne prepoznaju neke specifične probleme i potrebe žena u biznisu i zato ne omogućuju specifične oblike podrške.

U poslovnom sektoru danas su na rukovodećim položajima i u ulozi vlasnika/vlasnica i osnivača/osnivačica malih i srednjih preduzeća i dalje najčešće muškarci, u 77,9% slučajeva. Žene su uglavnom vlasnice radnji (34,3%), malih i srednjih privrednih društava (22,1%). Podaci ukazuju na to da su preduzeća na čijem se čelu nalaze žene teže održiva, odnosno da ih odlikuje veća stopa gašenja.

Rodne razlike u karakteristikama preduzetništva ispoljavaju se i u tome što je preduzetništvo žena znatno više koncentrisano u sektoru usluga (posebno u trgovini) nego što je to preduzetništvo muškaraca (80,4% radnji i privrednih društava preduzetnica je u sektoru usluga, dok je udeo preduzetnika u tom sektoru 70%);

Žene su počele da se uključuju u preduzetništvo kasnije nego muškarci, češće biraju jednostavnije pravne forme (radnje nasuprot privrednim društvima) i samostalno vlasništvo. Pored toga, preduzetništvo žena odlikuje se i većom stopom gašenja preduzeća: 47% preduzeća koje su osnovale i vodile žene je ugašeno, dok je među preduzećima koja su osnovali i vodili muškarci ugašeno 38%. Rizicima od neuspeha posebno su izložena preduzeća žena u ranoj fazi rada („starosti“ do 42 meseca prema GEM metodologiji²⁸), iz čega se može zaključiti da je preduzetništvo žena „krhkije“ i teže održivo, te da mu je potrebno pružiti dosledniju podršku u fazi „mladosti“ preduzeća.²⁹

Od 2018. godine uočava se snažnija podrška programima i projektima za ekonomsko osnaživanje žena, naročito kroz trogodišnji projekat „Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“³⁰ koji je sprovodilo Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo evropskih integracija i Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena UN Women, a koji ima za cilj da podrži Vladu Republike Srbije na efikasnoj primeni zakonodavnog sistema EU o rodnoj ravnopravnosti i Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost 2016-2020, doprinoseći konkretnim merama Nacionalnog akcionog plana za rodnu ravnopravnost 2016- 2018 i kroz podršku ženskim organizacijama civilnog društva.

28 <http://www.ef.uns.ac.rs/gem/o-projektu.html>

29 <https://www.secons.net/files/publications/87-publication.pdf>

30 <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/projekti/sazetak-projekta-klucni-koraci-ka-rodnoj-ravnopravnosti-ipa-2016>

U izveštajima KTRR za 2018. i 2019.godinu³¹ predstavljeni su rezultati koji su nastali nakon podrške ženskim OCD koje rade na poboljšanju ekonomskog položaja žena. Realizovana su tri javna poziva za projekte u oblasti ekonomskog osnaživanja žena za OCD i mreže, profesionalna udruženja i poljoprivredne zadruge sa ciljem da doprinesu sprovođenju NAP-a za rodnu ravnopravnost u tri programske oblasti: a) žene na tržištu rada b) žensko preduzetništvo i c) ekonomsko osnaživanje žena na selu. Podržane su sledeće organizacije: NVO Atina, NVO Udruženje poslovnih žena Srbije, NVO Forum žena Prijepolje, NVO Etno-forum Svrlijig, NVO Jednake šanse, NVO Ženski centar Užice, NVO Luznice Handicrafts Babušnica i NVO „Udahni život“ Stanišić. Ostvareni su ohrabrujući rezultati kroz različite vidove osnaživanja, digitalnog opismenjavanja, poslovnog povezivanja i umrežavanja kao i sticanje preduzetničkih znanja i veština, biznis planiranje i sl.³²

Od značaja za dalje kreiranje i sprovođenje mera podrške ženskom preduzetništvu je i „Rodna analiza ekonomskih programa i finansijskih mera u Srbiji“³³ koju je izradio NALED uz podršku KTRR, UN Women i Evropske unije. Studija je pokazala da su žene u Srbiji vlasnice 31,7% preduzetničkih firmi, **a samo jedna od pet tih firmi dobija subvencije koje država daje za podsticanje razvoja biznisa.** Prema navedenoj studiji, **ključni razlozi za ovakvu „indirektnu diskriminaciju“ jesu kri-**

31 <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/dokumenti/izvestaji>

32 Rezultati: 224 žene iz 14 opština širom Srbije dobile su podršku kao prvi korak u poboljšanju njihovog ekonomskog položaja. Ovim je obuhvaćeno 86 žena koje su naučile kako da uzgajaju povrće na organski način, od kojih je 58 dobilo i plastenike kao dodatnu podršku, a 20 je prepisalo poljoprivredna gazdinstvo na svoje ime. Uz to, 102 žene iz seoskih sredina su naučile kako da koriste kompjutere i dobile osnovna znanja o digitalnom preduzetništvu, a 36 je naučilo kako da sačini i razvija svoje biznis planove. Takođe 100 žena iz 33 sela je steklo nova znanja o značaju umrežavanja i udruživanja, što je dovelo do osnivanja dva udruženja žena na selu, u Dragačevu i Čajetini, koja okupljaju 55 žena. Pored toga, 20 žena na selu je naučilo kako da koristi računar, upusti se u digitalno preduzetništvo i testira svoje ideje za plasiranje proizvoda onlajn, dok je 16 žena podržano u razvoju svojih biznis planova kroz donaciju opreme. 90 žena koje imaju sopstveni biznis onlajn saznalo je više o značaju i procedurama u vezi sa zvaničnom registracijom firme.

33 Pregled programa i mera Razvojne agencije Srbije i analiza uticaja na rodnu ravnopravnost, Nikolin S. i drugi, UN Women i NALED, 2019.

terijumi konkursa koji daju prednost programima usmerenim na proizvodnju, preradu i izvoz - sektorima u kojima je manje žena u odnosu na druge oblasti. Programi su najčešće otvoreni za privredna društva, dok su žene sklonije osnivanju preduzetničkih radnji. Takođe, prednost imaju i preduzeća sa većim brojem zaposlenih, intenzivnom proizvodnjom odnosno velikim brojem mašina i većim proizvodnim objektima. Na kraju, neretko se kao sredstvo obezbeđenja zahteva posjedovanje nekretnine, što sve zajedno eliminiše većinu žena s obzirom na to da su žene vlasnici tek 24% nepokretnosti u Srbiji.

3.4 Posledica pandemije COVID-19 na preduzetnice u Srbiji - rezultati ankete

Da bi se došlo do **aktuelnih podataka** o uticaju pandemije COVID-19 na ženske biznise u Srbiji kao i na svakodnevni život preduzetnica, u saradnju sa Sekcijom za razvoj ženskog biznis liderstva Unije poslodavaca Vojvodine, u periodu od 1. do 20. decembra 2020. godine, sprovedena je anketa koja je obuhvatila ispitanice sa teritorije čitave Srbije.

Prikupljeni su podaci o iskustvima i stavovovima preduzetnica u vezi sa krizom koju je izazvala pandemija, njihovom poslovanju tokom 2020. godine, teškoćama sa kojima su suočene, usklađivanju poslovnog i privatnog/ličnog života, stepenu korišćenja i zadovoljstvu državnim merama i drugim vidovima pomoći za ublažavanje posledica pandemije kao i o njihovim predviđanjima i potrebama u budućnosti.

Za potrebe ovog ispitivanja kreiran je on line upitnik sa pitanjima zatvorenog i otvorenog tipa (čiji sadržaj se nalazi u prilogu 1 Analize).

Opis uzorka

Uzorak u ovom ispitivanju tretiramo kao **namerni**³⁴.

U ispitivanju je učestvovalo **200 ispitanica** sa područja Srbije i to: iz Vojvodine - 37%, sa područja Beograda - 27%, iz južne Srbije - 11,5%, iz centralne Srbije - 10,5%, zapadne Srbije - 10,5 % i istočne Srbije -3,5%.

U ispitivanje su uključene, pored **preduzetnica, vlasnica preduća i akcionarskih društava**, i **vlasnice poljoprivrednih gazdinstava i zadrugarke**.

Komentar: Činjenica da se najviše *ispitanica iz Vojvodine i sa područja Beograda odazvalo na anketu odražava njihovu značajniju prisutnost i aktivnost na ovom području ali i veću dostupnost (direktno ili preko drugih poslovnih asocijacija) organizaciji koja je sprovodila anketu*³⁵.

Prema mestu stanovanja, od ukupnog broja ispitanica najviše njih, 44.5% - živi u velikim gradovima, 39,5% - u manjim gradovima, 9.5% - u prigradskim mestima, a u selima 6,5%.

Kada je reč o starosnoj strukturi, dominirale su ispitanice od 41 do 50 godina-40,5%, u grupi od 31 do 40 godina bilo je 32%, u grupi od 51 do 60 godina - 19%, od 21 do 30 godina - 4,5% i u grupi preko 60 godina - 4%.

Najviše ispitanica živi u **porodičnom domaćinstvu sa partnerom/suprugom i decom** - **45,5%**, samo sa partnerom/suprugom - 18%, samo sa decom - 12%, sama - 9%, u porodici sa više generacija -7,5%.

34 S obzirom na raspoloživo vreme za anketiranje i druge okolnosti, smatrali smo da je i **namerni uzorak dovoljan** da se dobiju željeni podaci

35 Unija poslodavaca Vojvodine – Sekcija za razvoj ženskog biznis liderstva

Među ispitanicama koje imaju decu, **dvoje ima 40,5%, jedno dete - 23,5%, troje - 12,5%, četvoro i više - 2,5%, a bez dece je 21% ispitanica.**

Karakteristike biznisa ispitanica

Kada je reč o godinama poslovanja, najveći broj ispitanica u biznisu je od 4 do 10 godina - 36%, drugozastupljene su one koje posluju od 11 do 20 godina - 25,5%, slede one koje posluju od 1 do 3 godine - 21,5%. Preko 20 godina - 10,5%, a u prvoj godini poslovanja - 6,5% ispitanica.

Među ispitanicama je najviše onih koje posluju u sektoru zanatstva - 25,5% (frizerski, kozmetički saloni, krojački saloni, umetnički i stari zanati...), sledi sektor usluga - 25% (tradicionalne: turističke, usluge predškolskog i školskog obrazovanja, knjigovodstvene, farmaceutske i zdravstvene, marketing i druge usluge poslovanja kao i nove vrste usluga - stručne iz različitih oblasti, fitnes i rekreacija...), maloprodaje- 13,5%, proizvodnje - 11%, (tekstilna, prehrambena...), ugostiteljstva - 9,5%, turizma - 6,5% i veleprodaje - 6,5%.

U pogledu pravnog organizovanja, zanatske i preduzetničke radnje dominiraju i čine 72% biznisa ispitanica, društva sa ograničenom odgovornošću - 16,5%, poljoprivredna gazdinstva - 3%, zadruge - 1%, akcionarska društva - 1% i ostali oblici organizovanja - 6,5 %.

Među ispitanicama je najviše samozaposlenih - 47%. Do pet zaposlenih ima 33,5% ispitanica, od 6 do 10 zaposlenih - 10%, od 11 do 20 - 6,5%, od 21 do 50 zaposlenih - 6,5% , više od 100- 3%.U slučajevima kada imaju zaposlene, ispitanice dominantno zapošljavaju žensku radnu snagu.

Najveći broj ispitanica, njih 89,5% imaju udeo u vlasništvu firme 100%. Većinsko vlasništvo - 2,5%, a polovinu vlasništva ima još njih 6,5%. Manjinski udeo u vlasništvu ima 1,5% ispitanica.

Svoje proizvode i usluge **dominantno plasiraju na lokalnom tržištu 72,5%**, na **nacionalnom tržištu - 24,5%**, a samo njih **3,5%** se probilo na **međunarodno tržište** (u zemlje Regiona i EU).

Godišnji promet do 2 miliona dinara ima 71,5% ispitanica, od 2 do 6 miliona - **26,5%**, od 6 do 20 miliona -**12,5%**, od 20 do 50 miliona dinara -**5,5%** i preko 50 miliona **7,5%**.

Kompetencije ispitanica

U pogledu obrazovanja, struktura je sledeća: najviše ispitanica **ima završenu srednju školu - 42%**, **četvorogodišnje studije - 30%**, **trogodišnje studije - 13,5%**,**postdiplomske studije** (magistarske, master i doktorske) - **13%** i osnovno obrazovanje - **3%**.

Jedan ili više programa za razvoj preduzetničkih znanja i veština pohađalo je **29,5% ispitanica**, dok **71,5% nije imalo priliku da se na tom polju dodatno osposobljava**. Najviše ispitanica pohađalo je programe NSZ (koji je obavezan za sve korisnike/ce sredstava u programu samozapošljavanja). Jedan deo njih je pohađao programe međunarodnih organizacija koje su delovale u regionu u kome posluju poput USAID, FAO, EBRD, a nekoliko ispitanica se osposobljavalo u okviru stručnih programa strukovnih asocijacija čije su članice.

Poslovno udruživanje i povezivanje

Među ispitanicama tek **21% njih su u članstvu poslovnih i/ili strukovnih asocijacija i udruženja**, **6,5% njih to namerava da postane** u budućnosti, a ostalih **71,5% nisu se opredelile za članstvo**. Od poslovnih i/ili strukovnih organizacija/udruženja najzastupljenii su: UPS/UPV, lokalna preduzetnička udruženja i Udruženje poslovnih žena, PKS, strukovne asocijacije (Advokatska komora, YUTA, Inženjerska komora i sl.).

Razlozi za ulazak u preduzetništvo i ideje vodilje

U okviru pitanja koji nam daje uvid razloge za ulazak u preduzetništvo, a daje mogućnost više odgovora dominiraju sledeći: **Želela sam da ostvarim svoje lične i stručne potencijale** - 42%, **Bilo mi je potrebno više slobode i „da svoj život uzmem usvoje ruke“** - 37,5%, **Izgubila sam ranji posao i odlučila da pokušam** - 21,5%, **Želela sam da zarađujem više** - 15%, **Nasledila sam porodični biznis** - 9%, **Bila sam inspirisana primerima uspešnih preduzetnica** - 8%, **Pohađala sam program obuke za preduzetništvo** - 2,5%.

Tabela 1: I deje vodilje - karakteristični odgovori ispitanica:

(Samo) motivacija	Sagledavanje biznisa u širem kontekstu	Usmerenost na klijente	Usmerenost na kvalitet vlastitog života
<i>Samo napred!</i>	<i>Sve se okreće.</i>	<i>Omogućiti klijentima zdraviji, sigurniji, duži i lepši život.</i>	<i>Materijalna sigurnost i samopotvrđivanje.</i>
<i>Stremi ka višem i boljem.</i>	<i>Bez rizika nema uspeha.</i>	<i>Ljubaznost i profesionalnost.</i>	<i>Obezbediti detetu sigurnu budućnost.</i>
<i>Ako se trudiš, rezultat uvek dođe.</i>	<i>Kakve su ti misli, takav ti je život - u poslu i svemu.</i>	<i>Radi, ali pomoz i drugima.</i>	<i>Želim bolji kvalitet života, hoću to sebi da priuštim jer ja to mogu, želim i hoću!</i>
<i>Vredno radi i isplatiće se!</i>	<i>Uči stalno, kreiraj novo, živi hrabro.</i>	<i>Kvalitet ispred svega.</i>	<i>Volim ono što radim, radim ono što volim.</i>
<i>Ako se trudimo da svaki segment posla održavamo na najvišem nivou, uz mnogo upornosti, uspeh je neizostavan!</i>	<i>Gledati dalje, misliti složenije.</i>	<i>Kupac je uvek u pravu.</i>	<i>Da ideš sa voljom i srećna na posao.</i>
	<i>Per aspera ad astra (Preko trnja do zvezda).</i>	<i>Radi onako kako bi uradila za sebe. Sve se dobrim vrati.</i>	

U odnosu na istraživanja iz prošle decenije koja smo u Analizi uzeli u obzir i dalje se vidi da se žensko preduzetništvo u Srbiji koncentriše u gradovima (naročito velikim), da je u zoni mikro, malih i srednjih preduzeća kao i onih delatnosti u kojima su žene tradicionalno prisutne. Kada su u pitanju oblici organizovanja, broj zaposlenih, tržište na kome žene nastupaju kao i godišnji obrt njihovih firmi - nema većih promena.

Iako se u ovom slučaju ne radi o reprezentativnom uzorku, ipak se može uočiti trend ranijeg ulaska u preduzetništvo nego u prethodnom periodu (u uzrastu do

30 godine), viši stepen obrazovanja (čak 56,5% ispitanica ima akademsko obrazovanje) kao i širenje spektra biznisa koje žene pokreću i vode, naročito u oblasti inovativnih usluga i novih poslova.

Kada je reč o porodičnim prilikama ispitanica, dominiraju one koje žive u porodičnom domaćinstvu sa partnerom/suprugom i decom. Ipak, u ovom ispitivanju je nešto više onih žena koje žive same ili same sa decom, nego što smo to beležili u nekim od ranijih istraživanja. Ove karakteristike ispitanica dovodimo u vezu sa ranijim ulaskom u preduzetničke vode (u godinama pre formiranja porodice) ali i većom spremnošću žena da samostalno podižu decu.

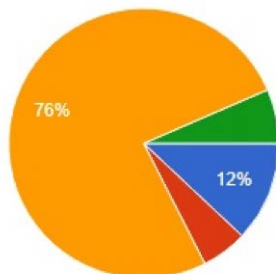
Ono što je ispod očekivanog nivoa - jeste sticanje preduzetničkih znanja i veština i permanentno usavršavanje kao jednom od preduslova opstanka i razvoja biznisa danas. Manje od 1/3 ispitanica prošlo je neki od programa obuke u kome su stekle ili unapredile znanja i veštine poslovanja iako je broj prilika, programa i različitih ad hoc obuka u poslednjih nekoliko godina veći nego ikada ranije. U uskoj vezi sa ovim je i podatak da je manje od ¼ ispitanica u članstvu poslovnih i/ili strukovnih asocijacija i udruženja. To za posledicu ima ispodprosečnu informisanost o mogućnostima podrške, usavršavanja, ali i onemogućava ispitanice u korišćenju servisa i usluga koje se razvijaju i pružaju članovima/cama poslovnih i stručnih organizacija.

U pogledu razloga i motiva da se uđe u preduzetništvo preovladava želja za samoostvarenjem i potreba da se stručno znanje i sposobnosti iskoriste u vlastitom biznisu kao i da se „svoj život uzme u svoje ruke“ i zarađuje više. Među ispitanicama je manje onih koje su u preduzetničke vode ušle zbog gubitka posla i nemogućnosti da ekonomsku samostalnost ostvare kroz zapošljavanje. Ovo ocenjujemo kao povoljan i poželjan trend koji treba podsticati.

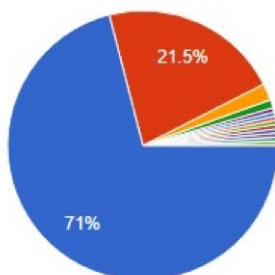
Takođe, u ovoj grupi ispitanica uočava se značajno veća usmerenost na dostizanje višeg kvaliteta života, osećanje lične ispunjenosti i samoostvarenja kroz preduzetnički poduhvat.

Poslovanje u periodu pandemije COVID-19

Kroz ovu grupu pitanja identifikovano je na koji način su okolnosti pandemije COVID-19 uticale na poslovanje i prihode. Takođe, kako su odgovorile na zatvaranje tokom vanrednog stanja, restrikcije i zabranu rada, otežane komunikacije, promenjen režim rada obrazovnih i drugih institucija.

Na pitanje o ostvarenim prihodima u 2020. godini ispitanice izveštavaju: **prihod je umanjnjen** u odnosu na 2019 - **76% ispitanica**. **Na istom nivou** kao u 2019. godini i u skladu sa planom za prvu godinu poslovanja - **12% firmi**. **Prihod je uspelo da uveća 6,5% ispitanica**.

Svoje poslovanje, od proglašenja pandemije do decembra 2020. godine, **71% ispitanica ocenila je kao veoma otežano**, 21,5% kao malo otežano, a u 2% slučajeva bilo je bez promena. Kao katastrofalno, na ivici bankrota i bankrot doživelo je njih 6%.

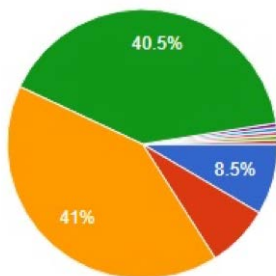
Teškoće u poslovanju tokom pandemije, prema oceni ispitanica, izazvane su:

- Oboljevanjem od COVID-19 (samih preduzetnica, članova porodice, zaposlenih) - **16,7%**
- Zabranom ili ograničenjima rada u delatnosti koju obavljaju - **60,6%**
- Zabranom rada na mestima na kojima plasiraju robu ili usluge (pijace, sajmovi, festivali, ustanove...) - **22,2%**
- Redukovanjem domaćeg transporta - **5,1%**
- Zaustavljenjem i redukovanjem međunarodnog transporta - **10,6%**
- Uvođenjem zabrane i/ili ograničenja slobode kretanja - **50%**
- Teškoćama klijenata (koje su imale posledice i na njihovo poslovanje) - **44,4%**
- Nemogućnošću da usklade poslovni i porodični život (brigu o deci i on-line nastavu, brigu o starima ili obolelim članovima domaćinstva i dr.) - **16,2%**
- Nedostatkom potrebnih servisa i podrške u zajednici - **14,1%**
- Značajnom promenom ponašanja potrošača/klijenata (manje i opreznije trošenje novca, prelazak na online kupovinu, kućnu dostavu, rad od kuće...) - **48%**
- Nepovoljnom atmosferom u društvu (strah, uznemirenost, neizvesnost) - **62,1%**
- **Ostali, manje zastupljeni odgovori:** poteškoće u nabavci repromaterijala, preporuke državnog vrha da se ne putuje, zabrana organizovanja sajmova...

Odgovori ispitanica na teškoće izazvane pandemijom:

- Prestalala je sa radom - **10%**
- Stavila je firmu u status mirovanja - **6,5%**
- Organizovala je svoj i/ili rad zaposlenih od kuće - **18,5%**
- Smanjila je broj zaposlenih - **9%**
- Organizovala je online shop - **3,5%**
- Preorijentisala se na online poslovanje/pružanje usluga - **10,6%**

- Organizovala je kućnu dostavu proizvoda firme/zadruga/gazdinstva - **10,6%**
- Udružila se sa partnerima (tako je smanjila troškove, omogućila zajedničku prodaju, dostavu i sl.) - **5,5%**
- Omogućila je posebne popuste na proizvode/usluge i povoljnosti za kupce/korisnike - **29%**
- Uložila je dodatna sredstva u promotivne aktivnosti - **27,5%**
- Uložila je dodatna sredstva u stručnu podršku i tehnološke promene - **12%**
- **Ostali, manje zastupljeni odgovori:** uložila je dodatno strpljenje, bilo je mnogo vanrednih aktivnosti i angažovanja, radila je samo kad ima zakazano, izvršila je promenu poslovnog modela, prodala je deo nasleđstva, moraće da smanji broj zaposlenih, pokriva troškove iz kućnog budžeta, nema rešenje...

Efekte svog odgovora na teškoće u poslovanju tokom pandemije ispitanice ocenjuju kao **delimično dobre u 41% slučajeva**, kao **dobre u 8,5% slučajeva**, kao pozitivne, ali se puni efekti očekuju u 2021. u 7,5% učajeva. **U 40,5% ispitanice ocenjuju da nije bilo zadovoljavajućih efekata.**

Tabela 2: Ispitanicama je tokom pandemije najteže palo (karakteristični odgovori):

<p>Ukupna atmosfera i psihološka dimenzija krize</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak kontakta zbog ograničenja i straha, • Neizvesnost, nemogućnost planiranja, • Ograničen kontakt sa prijateljima, • Strah ljudi, neizvesnost, sputanost • Gubitak jednog zaposlenog radnika koji je preminuo od COVID-19, • Opšta depresija i strah koji stanovništvo ne može da kontroliše, • Konstantni pritisak sredstava informisanja • Osećaj da nam se država raspada i da će 80% stanovništva završiti na ulici.
<p>Posledice na poslovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Zabrana rada u delatnosti, • Smanjen promet, • Otežano izmirivanje obaveza, • Opstanak na tržištu, • Plaćanje kredita i poreza, • Ograničeno kretanje, manje kupaca, slaba platežna moć kupaca, smanjen broj manifestacija, • Bojazan da posla uopšte neće biti, a time ni prihoda u nekom kontinuiranom periodu, • To što ne radim i ulazim u dužničko ropstvo, • Da gledam kolege kako im firme propadaju, • Ograničenost viđanja i lične saradnje sa kolegama i klijentima.

Organizacija porodičnog života	<ul style="list-style-type: none"> • Strah za porodicu, • Organizacija vremena, usklađivanje radnog vremena sa potrebama porodice, • Otežana organizacija oko čuvanja dece da bih mogla da se posvetim poslu i finansijska nestabilnost i neizvesnost u isto vreme
Način na koje su reagovale institucije	<ul style="list-style-type: none"> • Neizvesnost i loša organizacija državnih ustanova, • Potpuna dezorganizacija države i državnih organa, Nika kva konstruktivna i smisljena inicijativa od privrede, • Ograničavanje sloboda, • 9 meseci uzaludnog čekanja na sektorsku pomoć države i 7 meseci čekanja Fonda za razvoj, • Nerazumevanje našeg resornog ministarstva u kakvim problemima se turizam nalazi, da je sektorska pomoć u vidu još jednog minimalca zakasnela i nedovoljna jer su mnogi ostali bez posla i zatvorili agencije, da su opet velike agencije dobile pomoć u vidu subvencija za deo polisa za slučaj insolventije, odnosno novac su dobile osiguravajuće kuće, dok su posredničke agencije izostavljene potpuno, • Nevidljivost za nadležne u smislu pomoći, • Što sam prvi put u poslovanju, zaposlila radnika i sve je po zakonu. Odložene su poreske olakšice za radnicu kada mi je najviše trebalo • Za turizam pomoć ne postoji. Banke su nas stavile na crnu listu. • Fond za razvoj svega 15% zahteva obradio, a kome je dodelio diskutabilno je.

Iz odgovora koje smo dobili na ovu grupu pitanja zaključujemo da su ispitanice bile suočene sa mnoštvom izazova od trenutka proglašenja epidemije i prvih restriktivnih mera do kraja 2020. godine. Najteži su bile zabrane ili ograničenja u obavljanju delatnosti, zatvaranje tokom vanrednog stanja, ograničenje slo-

bode kretanja, atmosfera straha u društvu koja je uticala na promenu ponašanja potrošača (manje i opreznije trošenje novca, prelazak na online kupovinu, kućnu dostavu i sl). Dodatno opterećenje za ispitanice bila je organizacija porodičnog života u novim uslovima, briga o deci, starima i bolesnima kao i gubici života članova porodice izaposlenih.

Svoje poslovanje, od proglašenja pandemije do decembra 2020. godine, čak 71% ispitanica ocenila je kao veoma otežano³⁶, 21% kao malo otežano, a kao katastrofalno ili na ivici bankrota 6%. U samo 2% slučajeva ispitanice su izvestile da nije bilo promena u poslovanju.

Prihod u 2020. godine je umanjen (u odnosu na 2019.) kod 76% ispitanica. Na istom nivou (i u skladu sa planom za prvu godinu poslovanja) ostalo je kod 17,5%. Prihod je uspelo da uveća 6,5% ispitanica.

Sa radom je prestalo 10% ispitanica, a 6,5% je firmu stavilo u status mirovanja. Broj radnika smanjilo je njih 9%.

Sa izazovima krize bolje su se nosile ispitanice koje su bile u mogućnosti da pređu na rad od kuće, uspostave novi poslovni model, da investiraju u marketing i promociju, sticanje novih znanja, promenu načina prodaje i distribucije proizvoda. One su sa novim potencijalom ušle u 2021. godinu.

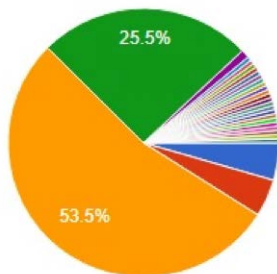
Korišćenje mera pomoći

Od mera pomoći privredi koje je država omogućila, ispitanice su koristile:

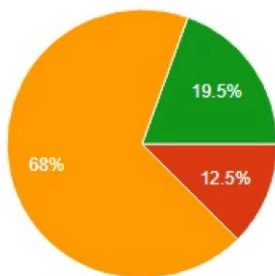
- ni jednu - **12,5%**
- tri minimalne zarade, plus dva puta 60% minimalnezarade - **82,5%**

36 U opštoj populaciji mikro i malih preduzetnika 65% anketiranih u anketi UPV procenilo da je kriza negativno uticala na njihovo poslovanje, što je za 6% manje nego kada takvu ocenu daju samo žene (kakav je bio slučaj ankete rađene za potrebe ove Analize)

- odlaganje plaćanja poreza i doprinosa na zarade do 2021. godinu - **44%**
- odlaganje plaćanja akontacija poreza na dobit - **4%**
- državni kredit za očuvanje likvidnosti i prevazilaženje teškoća u poslovanju (Fond za razvoj, Razvojni fond Vojvodine) - **2%**
- garantnu šemu za podršku privredi u uslovima Covid-19 krize (namenjena za preduzetnike, mikro, mala i srednja preduzeća i poljoprivredna gazdinstva, preko komercijalnih banaka) - **3%**
- mogućnost mirovanja kredita (moratorijum) - **21%**
- oslobađanje od plaćanja PDV-a za davaoce donacija - **0**
- smanjenje cene zakupa poslovnog prostora - **5,5%**

Ponudene mera državne pomoći ispitanice su ocenile na sledeći način: **dale su delimičan efekat - 53,5%, nije bilo efekta - 25,5%** pozitivno, ali **puni efekat tek očekuju - 4,5%**. Ostale ispitanice, njih **16,5% ili nisu bile korisnice pomoći ili nisu ocenile efekte.**

Kada je reč o drugim vidovima pomoći koje su preduzetnicima omogućile međunarodne i domaće organizacije kako bi se smanjile posledice kriza - **77% ispitanica ih nije koristilo jer za njih nije ni znalo**, dok je **20,5% znalo, ali nije koristilo**, a samo **2,5% ispitanica ih je i koristilo**.

Slična situacija je i sa specijalizovanim programima namenjenim ženama u preduzetništvu: **85% ispitanica ih nije koristilo jer za njih nije ni znalo**, dok je **12,5% znalo za njih, ali nije koristilo**, a samo **2% ispitanica ih je iskoristilo**.

U oba slučaja pomoć se ogledala najviše u **obukama, mentorstvu i subvencijama**. Ispitanice su navele sledeće organizacije i programe: EBRD za žene preduzetnice, Mentorski program u okviru EPUS-a za žene preduzetnice, obuke za pisanje biznis plana Razvojne agencije Srbije, obuku za on-line poslovanje u realizaciji UG Alternativi centar za devojke iz Kruševca, Pomoć udruženja Amty iz Beograda u vidu pomoći u ambalaži.

Sve ispitanice koji su iskoristile druge vidove pomoći ocenile su ih kao korisne i dobro došle u situaciji u kojoj se njihovo poslovanje našlo tokom pandemije.

Na pitanje da ocene da li je pandemija više pogodila muškarce ili žene u preduzetništvu ispitanice su odgovorile: kriza je **podjednako pogodila i muškarce i žene** - **68%**, **firme/zadruge/gazdinstva koje vode žene** - **12,5%**, a **nije moglo da proceni** - **19,5%** preduzetnica. Ni jedna ispitanica ne smatra da su krizom više pogođene firme/zadruge/gazdinstva koje vode muškarci.

Tabela 3: Odgovori kojima su ispitanice obrazložile svoj stav (sumirano):

<p>Sve firme/ zadruge/ gazdinstva su podjednako pogođene krizom</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Svejedno da li firmu vodi žena ili muškarac firma ne može sasvim normalno da funkcioniše u uslovima pandemije,</i> • <i>Stanje u kompletnoj državi je uslovljeno ekonomijom trenutno a ekonomija pandemijom,</i> • <i>Većini je umanjeno poslovanje i prihod,</i> • <i>Zato što je naša ekonomija zasnovana na lancu i svi zavisimo jedni od drugih,</i> • <i>Uspešnost u poslu ne zavisi da li je poslodavac žena ili muskarac,</i> • <i>Ekonomska kriza ne bira, svi smo na udaru manje ili više u zavisnosti od delatnosti.</i> • <i>Neke delatnosti kao npr. turizam ugostiteljstvo, su potpuno osakaćene pandemijom, ostale ne u tolikoj meri, ali svaka je imala svoj hendikep na neki način (i to još uvek traje),</i> • <i>Ne postoji razlika između ženskog i muškog preduzetništva, svi rade isto sa manje ili više uspešnosti, priča oko ženskog preduzetništva je fama,</i> • <i>Od zarade bilo muškarca ili žene treba da se izdržavaju porodice, kako vlasnika tako i zaposlenih, te prema tome pol nema uticaj,</i> • <i>Jer je zakon isti za sve.</i> • <i>Zato što nije bitan pol u poslovanju, već sposobnost.</i>
<p>Firme/ zadruge/ gazdinstva koje vode žene su teže pogođene krizom</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Zato što vlada podržava samo velike firme, a ne nas male,</i> • <i>Zbog obaveza i uloge žena u porodici i domaćinstvu,</i> • <i>Zato što male radnje i radionice nemaju podršku,</i> • <i>Zato što država nije dobro donela mere, sve je apsurdno!</i> • <i>Ženske firme su mikro i mali biznisi do 10 zaposlenih, koji su osetljiviji na izazove ove vrste</i> • <i>Smatram da su žene koje su i majke češće ostajale kod kuće i nisu mogle da idu na posao jer su morale da vode računa o deci, koja zbog online nastave ne idu u školu</i> • <i>-Zato što su ženske firme generalno ugroženije. Ženama je teže uskladiti privatni i poslovni život,</i> • <i>Firme, zadruge, gazdinstva koje vode žene su po pravilu u zoni mikro i malih biznis i samim tim su ranjiviji i teže se suočavaju sa velikim promenama i krizama. Takođe važno sektori u kojima žene dominiraju kao vlasnice biznisa: zanatstvo, turizam, različite tradicionalne usluge... najviše su pogođeni situacijom koju je izazvala pandemija covid-19</i> • <i>Zato što se od žena očekuje da imaju vremena za sve i da joj je porodica prioritet.</i>

Imajući u vidu raspoložive mere državne pomoći ponuđene u dva ciklusa kao i karakteristike većine ženskih biznisa, sasvim je jasno da su ispitanice u najvećem broju bile u prilici da iskoriste:

- tri minimalne zarade + dva puta 60% minimalne zarade - 82,5%
- odlaganje plaćanja poreza i doprinosa na zarade do 2021. godinu - 44%
- i mogućnost mirovanja kredita (moratorijum) - 21%

U značajno manjoj meri koristile su mogućnost odlaganje plaćanja akontacija poreza na dobit - 4%, garantnu šemu za podršku privredi u uslovima Covid-19 krize (namenjenu za preduzetnike, mikro, mala i srednja preduzeća i poljoprivredna gazdinstva, preko komercijalnih banaka) - 3% državni kredit za očuvanje likvidnosti i prevazilaženje teškoća u poslovanju (Fond za razvoj, Razvojni fond Vojvodine) - 2%. Takođe, 5% ispitanica iskoristilo je mere pomoći u svojim lokalnim samoupravama koje su se odnosile na oslobađanje od plaćanja zakupa poslovnog prostora.

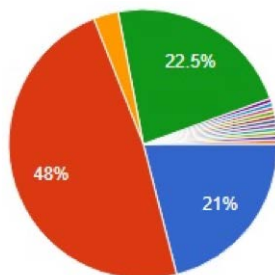
Kada je reč o drugim vidovima pomoći koje su preduzetnicima omogućile međunarodne i domaće organizacije, čak 77% ispitanica ih nije koristilo jer za njih nije ni znalo, dok je 20,5% znalo, ali nije koristilo, a samo 2,5% ispitanica ih je iskoristilo. Slična je bilo i sa specijalizovanim programima specifično namenjenim ženama u preduzetništvu: 85% ispitanica ih nije koristilo jer za njih nije ni znalo, dok je 12,5% znalo za njih, ali nije koristilo, a samo 2% ispitanica ih je iskoristilo.

Više od polovine ispitanica ocenilo je da su mere državne pomoći dale delimičan efekat, četvrtina smatra da one nisu dale efekat, a pozitivno ih je ocenilo 4,5%. Ostale ispitanice, njih 16,5% ili nisu bile korisnice pomoći ili nisu mogle da ih ocene.

Malobrojne ispitanice koji su iskoristile druge vidove pomoći ocenile su ih kao korisne i dobro došle.

Od ispitanica je zatraženo da procene da li je kriza teže pogodila firme/zadruge/gazdinstva koje vode žene ili muškarci. Čak 68% ispitanica smatra da su svi podjednako pogođeni i da pol ne utiče na položaj firme na tržištu i njenu sposobnost da prebrodi krizu. 20% nije bilo u stanju da da svoju procenu, a tek 12% ispitanica sagledava svoj i biznis drugih žena u kontekstu ukupnog položaja žena u društvu i uviđa da postoji više faktora koji otežavaju položaj ženskih biznisa (pogledati odgovore u tabeli 3). Svest o različitom položaju muškaraca i žena u biznisu imaju, uglavnom one ispitanice koje su aktivne u poslovnim i strukovnim udruženjima/asocijacijama i koje se uključuju u edukativne programe. Zaključujemo da preduzetnice nisu u dovoljnoj meri povezane sa ženskim organizacijama i ženskim pokretom kao i da se na polju rodnog osveščivanja i uključivanja u ženske inicijative sa ovom grupom nije dovoljno radilo.

Procena okolnosti i potreba u 2021. i narednim godinama

Većina ispitanica procenjuje da će se teškoće u poslovanju nastaviti. Njih 48% očekuje nove teškoće i izazove, 21%, očekuje da će biti slično kao u 2020. godini. 22,5% ne može da proceni, a 3% ispitanica očekuje da će biti lakše s obzirom na promene koje su uvele u poslovanje.

Najveći broj ispitanica ocenjuje da će i nadalje biti potrebne nove medre državne pomoći . Njih 68,5% očekuje da ih bude, 13% ih ne očekuje, a 18,5% ne može da proceni da li će ih biti.

Kada je reč o vidovima državne pomoći u produženom trajanju pandemije, ispitanice su procenile da bi najkorisniji bili:

- povoljni kredit -16,5%
- poreske olakšice - 62%
- mogućnost mirovanja kredita - 14%
- subvencije za nabavku usluga/opreme-27,5%
- nastavak isplate minimalne zarade - 60%
- produženje roka za plaćanje poreza i doprinosana zarade iz državne pomoći - 28,5%
- oslobađanje od raznih такси - 60,5%

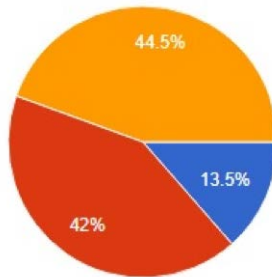
Još se navode i: otpis dugova, poreza i doprinosa i drugih nameta.

Da bi se olakšalo poslovanje u 2021. godini kao druge mere pomoći i podrške, ispitanice navode:

- Pomoć u strateškom planiranju, poslovnom re-startu - 20%
- Pomoć u započinjanju novog posla -9%
- Finansijsku podršku (subvencija, povoljan kredit...) - 65%
- Poslovno povezivanje i umrežavanje -30%
- Edukaciju koja pruža znanja i veštine za novo poslovno okruženje - 23%
- Podršku u prelasku na e-poslovanje - 16%
- Nije mi potrebna podrška -6%

Ostali odgovori su:

- da ne bude novih mera ograničavanja rada
- da nema novih nameta
- da bude bolji Internet
- da klijenti opstanu na tržištu
- potrebne su dodatne mere pomoći za turističku delatnost.

Na pitanje da li imaju spreman dugoročni plan ukoliko se teškoće u poslovanju nastave u narednim godinama ispitanice su odgovorile sa **NE u 44.5% slučajeva**, sa **DA u 13,5% slučajeva**, a njih **42% ima DELIMIČNO spreman plan**.

Tabela 4: Snaga i slabosti biznisa - samoprocena ispitanica (karakteristični odgovori)

Snage

Lične osobine preduzetnice:

upornost, strpljenje, prilagodljivost, vredan rad, stručnost, iskustvo, podrška i razumevanje koje pruža klijentima i zaposlenima, optimizam i vera da će biti bolje, želja za uspehom, ljubav prema poslu, porodična atmosfera koju neguje u biznisu, podrška koju uživa

Karakteristike samog biznisa:

kvalitet proizvoda/usluge koji isporučuje, vlastiti originalan proizvod, izbalansirani troškovi, pouzdanost i tačnost, mogućnost brzog prilagođavanja potrebama klijenta, izgrađena reputacija kompanije, razvijeni proizvodni resursi, uigran tim zaposlenih, mreža saradnika, prostor u vlasništvu, neopтереćenost firme zaduženjima, stalno ulaganje u obrazovanje i usavršavanje, kontinuirano praćenje trendova

Tržišne prednosti:

postoji tražnja za proizvodom/uslugom (stalna klijentela, broj klijenata), razvijen brend, prepoznatljivost na tržištu, poslovanje na poznatom, lokalnom tržištu.

Slabosti

Slabosti na strateškom planu:

Stanje finansija, opterećenost kreditnim zaduženjem, stanje resursa, nerazvijen marketing, mesto na kojem je biznis lociran, oslanjanje na velike trgovinske lance, teškoće u pronalazženje adekvatnog stručnog kadra, „sve radi sama“, sezonski posao,

veliki troškovi (zakup, repromaterijal) u odnosu na malu prodaju sa minimalnim ulaganjima u promovisanje, početnica u poslovanju - bez značajnog iskustva i prepoznatljivosti, velika konkurencija;

Slabosti koje su se ispoljile ili su izazvane krizom:

- *Manjak posla u uslovima pandemije, Nemogućnost rada on line,*
- *Zatvaranje za vreme vandrednog stanja,*
- *Pogoršano materijalno stanje klijenata,*
- *Velike promene na tržištu,*
- *Nametnuto radno vreme,*
- *Bojazan da će ova pandemija potrajati,*
- *Lokalno i ograničeno poslovanje,*
- *Nepredvidivost ponašanja klijenata,*
- *Teškoće u usklađivanju porodičnih obaveza i brige o deci sa poslovnim obavezama,*
- *Nepredvidive teškoće, poput bolesti.*

Većina ispitanica procenjuje da će se teškoće u poslovanju nastaviti i u 2021. godini. Polovina očekuje nove teškoće i izazove, 20% očekuje da će situacija biti slično kao u 2020. godini, 22,5% ne može da procene, a samo 3% ispitanica očekuje da će biti lakše.

Gotovo 70% ispitanica očekuje nove mere državne pomoći u 2021. godini, a kao najpotrebnije navodi: nastavak isplate minimalne zarade, oslobađanje od raznih taksi, poreske olakšice, davanje subvencije i povoljnih kredita. Na listi potreba su još i produženje roka za plaćanje poreza i doprinosa na zarade iz državne pomoći, mirovanje kredita, otpis dugova...

Kada je reč o drugim vidovima podrške koja ne dolazi od strane države, ispitanice prepoznaju da im je potrebna: pomoć u strateškom planiranju, poslovnom re-startu, u započinjanju sasvim novog posla. Navode i potrebu za poslovnim povezivanjem i umrežavanjem, edukacijama koje pružaju znanja i veštine za novo poslovno okruženje i prelazak na e-poslovanje.

Ispitanice u 44,5% slučajeva nisu pripremile dugoročni plan ukoliko se teškoće nastave u narednim godinama. Delimično spreman plan ima njih 42%, a u potpunosti je spremno tek njih 13,5%.

Procene potreba u 2021. i narednim godinama u vidljivoj je korelaciji sa aktuelnim snagama i slabostima koje su ispitanice prepoznale i navele u anketi (pogledati odgovore u tabeli 4).

4. Saradnja različitih aktera i postojeći modeli systemske podrške ženskom preduzetništvu

4.1 Saradnja različitih aktera

Iako primeri uspešne intersektorske saradnje i uključivanja različitih aktera u rešavanje važnih razvojnih pitanja nisu česta pojava kod nas, na ovom mestu vredno je istaći da Palički proces/ Ženska platforma za razvoj Srbije³⁷ već dvadeset godina predstavljaju primer takve, pozitivne prakse.

Ženska platforma za razvoj Srbije (ŽPRS) predstavlja najširi oblik okupljanja žena iz različitih sektora: aktivistkinja, stručnjakinja, političarki, narodnih poslanica, preduzetnica, novinarki, sportistkinja. ŽPRS se bori za održivo društvo koje uključuje sve i u kome će biti dostignut visok kvalitet svakodnevnog života. Predlaže rešenja u 14 oblasti³⁸ među kojima su **ekonomski položaj žena i preduzetništvo**. Kroz različite forme delovanja: konferencije, forume, konsultacije, izradu izveštaja i rodni analiza, sprovođenje istraživanja, zagovaračke aktivnosti, kampanje, medijske nastupe i dr. ŽPRS nastoji da održi stalni dijalog među različitim akterima i ukaže na mogućnosti i nova rešenja koja su do sada bila marginalizovana.

37 <https://www.facebook.com/palic2014/>

38 http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2015/04/Zenska_platforma_za_razvoj_Srbije_Palic_III_2014_final.pdf

Preduzetništvo je u sferi bavljenja ŽPRS (naročito) od 2014. godine, a obuhvaćeno je u Prvom izveštaju o napretku i prioritetima za 2017. i 2018. godinu³⁹ kao i Drugim izveštajem o napretku i prioritetima za period 2021-2025⁴⁰.

U pripremi Izveštaja o napretku i Konferencije povodom 20 godina Palićkog procesa organizovane su široke konsultacije koje su obuhvatile i oblast **Ekonomski položaj žena i preduzetništvo**⁴¹. U radnoj grupi su učestvovalе preduzetnice, stručnjakinje, predstavnici/ce institucija, međunarodnih partnera i aktivisti/kinje, što je omogućilo uvide iz različitih „cipela“.

Na konsultacijama je, između ostalog, zaključeno:

- » *Ceo „koncept“ podrške ženskom preduzetništvu mora da se podigne na viši nivo i da se sa narativa socijalnih mera za pomoć siromašnim ženama pređe na razvojni model, koji će uključivati podršku ženama za razvoj postojećih i novih biznisa;*
- » *Nema alternativnih izvora kapitala – ceo sistem je bankocentričan;*
- » *Model rasta koji je prihvaćen u Srbiji nije rodno odgovoran, odnosno nije dobar za žene. Žene se zapošljavaju tamo gde za njih ima posla;*
- » *Rodno odgovorno budžetiranje je velika šansa i omogućava da se više programa za podršku ženskom preduzetništvu finansira, a sprovođenje mera i politika bolje prati i povećava transparentnost;*

Izdvojeni su i prioriteti u kojima nisu ostvareni (dovoljni) pomaci u prethodnom periodu (2016-2020) i na čijem ostvarenju će aktivisiti/kinje ŽPRS i dalje raditi:

- » *Unapređenje zakonodavnog okvira;*
- » *Dostupnost podataka iz APR po polu i drugim kriterijumima;*

39 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12991.pdf>

40 Drugi izveštaj je u pripremi za publikovanje

41 Konsultacije su održane u Beogradu 28.10.2020. Izvor je radni materijal sa konsultacija koji je pripremila Višnja Baćanović

- » *Rodnoodgovorni pristup u ekonomskim politikama i pratećim merama;*
- » *Dostupni programi mentorstva za žene preduzetnice;*
- » *Dostupni (novi) izvori finansiranja za žensko preduzetništvo;*
- » *Broj formiranih ženskih zadruga;*
- » *Zastupljenost žena u STEM oblastima⁴²;*
- » *Projekti koji bi doprinikli jačanju kapaciteta žena preduzetnica, razvoj znanja, pristup finansiranju i sl.;*

Ovako definisani prioriteti se fokusiraju prema akterima: ŽPRS, Vladi RS i resornim ministarstvima, jedinicama lokalne samouprave, Narodnoj skupštini RS, međunarodnim partnerima i sl. Za svaki prioritet utvrđuju se indikatori i nastavlja praćenje.

ZPRS predstavlja dobar i za sada jedinstven primer dugoročne i strukturirane saradnje različitih aktera koji bi trebalo slediti kako na polju ekonomskog osnaživanja žena i preduzetništva, tako i u drugim oblastima u kojima se teži dostizanju pune ravnopravnosti.

4.2 Modeli podrške - primeri dobre prakse

Program podrške razvoju i promociji ženskog inovacionog preduzetništva

Program podrške razvoju i promociji ženskog inovacionog preduzetništva spada među one, ne tako česte koji se finansiraju iz budžeta RS, a svojim ciljevima i obimom odgovaraju na aktuelne potrebe žena u preduzetništvu i podstiču upravo

42 STEM: skraćena koji upućuje na nekoliko akademskih disciplina: nauka (Science), tehnologija (Technology), inženjering (Engineering) i matematika (Mathematics), a u kojima su žene podzastupljene

one ženske biznise koji imaju najbolje performanse i razvojne potencijale. Program je pokrenut 2019. godine kroz Kabinet ministra bez portfelja zadužen za inovacije i tehnološki razvoj.

U 2020. godini za program su izdvojena značajna budžetska sredstva u ukupnom iznosu od 100.000.000 dinara. Opređeljena su za sledeće mere:

- za programe promocije ženskog inovacionog preduzetništva na nacionalnom i lokalnom nivou,
- za programe razvoja i promocije ženskog inovacionog preduzetništva na lokalnom nivou.

Opšti cilj ovog programa je sistemsko unapređenje inovacionog preduzetništva među ženama na nacionalnom i lokalnom nivou kroz promociju i afirmaciju ženskog inovacionog preduzetništva, direktnu podršku realizaciji njihovih preduzetničkih ideja, kao i razvoju preduzetničkih sposobnosti i kapaciteta kod žena.

Specifični ciljevi programa su:

- Uspostavljanje komunikacionog okvira koji će doprineti promociji ženskog inovacionog preduzetništva i podsticanju preduzetničke inicijative kod žena na teritoriji Republike Srbije;
- Unapređenje znanja i veština kod žena u oblasti razvoja inovacionog preduzetništva;
- Razvijanje svesti kod žena o mogućnostima kreativnih, inovativnih i preduzetničkih aktivnosti, kao i unapređenje poslovnih potencijala žena koje se bave inovacionim preduzetništvom;
- Unapređenje poslovnih kapaciteta žena preduzetnica kroz pružanje direktne materijalne podrške namenjene realizaciji njihovih preduzetničkih ideja posredstvom jedinica lokalne samouprave;
- Podizanje kapaciteta i broja privrednih društava čiji su osnivači, suosnivači i/ili

ovlašćeni zastupnici žene, a kroz podršku realizaciji inovacionih poslovnih ideja i

- Razmena znanja i iskustva između potencijalnih i postojećih preduzetnica.

Sveobuhvatan pristup je važan kvalitet ovog Programa koji bi bilo korisno primeniti i u drugim ministarstvima koja pokreću i sprovedu programe ekonomskog osnaživanja žena.

Kako je najavljeno iz Ministarstva za inovacije i tehnološki razvoj, aktivnosti u Programu podrške ženskom inovacionom preduzetništvu će se nastaviti u 2021. godini (u obimu kakav je bio u 2020. godini).

Informacije o programu dostupne su na Web stranici: <https://inovacije.gov.rs/programi/program-podrske-razvoju-i-promociji-zenskog-inovacionog-preduzetnistva/> kao i na <https://www.facebook.com/projekatznamdamogu>

Program osnaživanja žena Kolping društva Srbije

Kolping je međunarodno udruženje koje postoji od 1850. godine u Nemačkoj (Kelnu) i obuhvata snažnu globalnu zajednicu. U Srbiji deluje od 2001. godine (sa sedištem u Novom Sadu). Vodeći se osnovnim principima osnivača ova organizacija teži da razvija inicijative i realizuje projekte koji doprinose pozitivnim promenama u lokalnoj zajednici, kroz razvoj pojedinaca, podršku starijima i osnaživanje marginalizovanih grupa.

Kolping u Srbiji prepoznao je da je ženama potrebna systemska podrška i to u razvoju njihovih snaga, inovativnosti, srčanosti i dostizanju ravnopravnosti (narочito ženama u ruralnim sredinama).

Program ekonomskog osnaživanja žena koji Kolping realizuje poslednjih nekoliko godina dragocen je jer ga odlikuje sveobuhvatnost u pristupu, kontinuitet i otvorenost. Program obuhvata:

- Edukacije koje obuhvataju različite forme predavanja, radionica i razmene znanja o preduzetništvu i drugim formama zapošljavanja, kao i o socijalnim i emocionalnim veštinama koje doprinose boljem poslovanju;
- Finansijsku podršku koja se sastoji u beskamatnim zajmovima prilagođenim preduzeticama u cilju razvoja proizvodnje i usluga;
- Javno zagovaranje, jer su na stanovištu da je ekonomsko osnaživanje žena značajno za društvo u celini.

Svoja iskustva, ideje i dostignuća koriste za razvoj priručnika i preporuka u cilju postizanja rodne ravnopravnosti. Program ekonomskog osnaživanja žena se realizuje u celoj Srbiji, sa naglaskom na ruralne sredine u Vojvodini. U svoj rad Kolping Društvo Srbije nastoji da uključi i međunarodne partnere u cilju prenosa i razvoja znanja i podrške.

Sve informacije o Programu osnaživanja žena Kolping društva, uključujući pozive za edukaciju, konkurse za finansijsku podršku i događaje mogu se pronaći na <https://kolping.rs/program/osnazivanje-zena/> ali i na društvenim mrežama.

„Ja sam ODVAŽNA!“ Fondacije Divac

Fondacija Ana i Vlade Divac već nekoliko godina kroz različite projekte podržava žensko preduzetništvo i razvija sistemski pristup ekonomskom osnaživanju žena.

Projekat „Ja sam ODVAŽNA“ pokrenuli su u avgustu 2020. godine u saradnji sa kompanijom **IKEA Srbija** i usmerili ga na podršku ženskim radnjama, mikro preduzećima, zadrugama kao i kompanijama koje većinski zapošljavaju žene. Imajući u vidu krizu izazvanu pandemijom virusa COVID 19 i neizvesnoj situaciju u kojoj se veliki deo preduzetnika i preduzetnica u Srbiji našao, IKEA Srbija i Fondacija Ana i Vlade Divac omogućili su novi vid podrške usmeren ka ženskom preduzetništvu. U okviru projekta „Ja sam ODVAŽNA“ podržavaju se biznisi osnovani od strane žena i/ili oni koje vode žene, kao i privredni subjekti koji zapošljavaju najmanje 60% žena.

Osnovne delatnosti koje se podržavaju su proizvodne, u oblastima u kojima su žene u značajnoj meri prisutne: igračke, tekstilni proizvodi, stari zanati, hrana, pića/sokovi/sirupi, ukrasni/upotrebni predmeti, proizvodi za decu i sl. Prilikom odabira projekata ima se u vidu njihov uticaj na zapošljavanje žena, relevantnost i kapaciteti za ostvarenje poslovnog napretka i održivosti nakon isteka projekta.

U okviru prvog ciklusa podržano je šest ženskih preduzetničkih inicijativa u ukupnom iznosu od 4,2 miliona dinara. Imajući u vidu dugotrajnost krize izazvane pandemijom COVID 19 kao i veliko interesovanje (142 prispele prijave) najavljen je nastavak podrške ženskom preduzetništvu.

Dragoceno je što paralelno sa ovom vrstom direktne podrške preduzeticama Fondacija radi na rodnom osvešćivanju, razmeni informacija i širenju znanja, povezivanju sa drugima akterima.

Informacije o programima i projektima Fondacije dostupne su na <https://www.divac.com/rs/>

kao i na drugim platformama njihovih programa poput <http://jednaki.com/> i društvenim mrežama.

Unapređivanje ekonomskog osnaživanja žena **u okviru programa „Podeli svoje znanje“**

Podeli svoje znanje je jedinstven mentorski program u Srbiji koji otvara mogućnost za lični i profesionalni razvoj žena. Zasnovan je na konceptu mentorstva, a usmeren je na izgradnju međusobne podrške žena, kroz deljenje znanja, iskustava, jačanje solidarnosti, promociju dobrih uzora, umrežavanje i osnaživanje žena. Program od 2010. godine partnerski realizuju Evropski pokret u Srbiji, ambasada Sjedinjenih Američkih Država, Erste Banka i Misija OEBS-a u Srbiji.

Program je vođen idejom da uspješne i stručne žene, liderke iz različitih profesija, podele svoja znanja i iskustva sa mladim ženama sličnih interesovanja kako bi doprinele stvaranju prilika za mlade žene za unapređenje svog puta u karijeri, sa namerom da postignu pozitivan pomak i postave zdrave osnove za buduću dugoročnu saradnju. Koncept programa baziran volonterizmu i entuzijazmu mentorke i mentorina, a njihova spremnost i posvećenost su ključni faktor uspeha mentorskog odnosa.

„Unapređivanje ekonomskog osnaživanja žena” predstavlja nadogradnju osnovnog programa i usmeren je na edukacijsku i mentorsku podršku **alumnistkinjama preduzetnicama** u godini krize izazvane pandemijom COVID-19. Program je realizovan u saradnji sa Misijom OEBS u Srbiji.

Tokom projekta održano je pet treninga, pet Q&A informativnih sesija i sve učesnice prošle su kroz mentorski program. U okviru edukacija, ekspertkinje su delile znanja iz oblasti kojima vladaju, poput kreiranja biznis plana, ostvarenja finansijskih ciljeva, zatim znanja o procesu kreiranja i razvoja brenda i osnovama marketinga, kao i o upravljanju i razvoju tima.

Ovakve aktivnosti predstavljaju važan vid podrške ženama preduzetnicama, naročito početnicama u biznisu i potrebno ih je široko primenjivati i nadograđivati.

O mentorskom programu i projektu „Unapređivanje ekonomskog osnaživanja žena” informacije se mogu pronaći na <http://www.emins.org/tag/mentorstvo/> kao i na društvenim mrežama.

5. Zaključci i preporuke

5.1 Zaključci

Generalni

- ▶ COVID-19 je izazvao globalnu krizu u sistemima javnog zdravlja i utiče na razvoj najveće zabeležene globalne ekonomske krize. Vlade širom sveta preduzimaju mere da smanje širenje virusa tako da se sistemi javnog zdravlja ne opterećuju i odgovarajuće reaguju.

- ▶ Iako imunizacija kao odgovor na pandemiju COVID-19 budi optimizam i na globalnom i na nacionalnom planu, sasvim je izvesno da će i tokom 2021. godine ona biti praćena kako izazovima tako i produženjem mera prevencije, uključujući različite oblike restrikcije koje direktno utiču na ekonomske aktivnosti i pogađaju pojedine sektore privrede;

- ▶ Srbija je u 2020. godini vodila ekonomsku politiku slično drugim zemljama u borbi protiv recesije izazvane pandemijom. Mere su bile prevashodno fiskalne i monetarne prirode. Učinak je bio povoljan što se vidi na malom padu BDP, ali je izazvao značajne fiskalne troškove;

- ▶ Na početku epidemije detektovana je solidna sposobnost preduzeća da reaguju i prilagode svoje poslovanje okolnostima vanrednog stanja. Više od 80% privrednika je izjavljivalo da uspeva da funkcioniše tokom krize, bilo da su obavljali poslove iz svojih prostorija, bilo da su radili na daljinu. Veliki privredni

sistemi su se pokazali kao najotporniji jer je više od 60% kompanija poslovalo bez većih smetnji;

- ▶ U najtežem položaju našle su se kompanije u sektora turizma i ugostiteljstva. U teškoćama je, zbog prekida lanca snabdevanja i pada potražnje bila i tekstilna industrija. Mnogo izazova je bilo u preduzećima koja se bave prometom nekretnina i transportom, ali i u maloprodaji, uslužnim delatnostima koji su u direktnom kontaktu sa klijentima, sportskoj delatnosti i sl;

 - ▶ Među malim i mikro preduzećima (onima koja zapošljavaju do 10 zaposlenih) dve trećine procenjuje da je kriza negativno uticala na njihovo poslovanje. Kada je reč o finansiranju oporavka poslovanja, polovina privrednika/ca nema pristup posebnim finansijskim resursima, gde rezultati ponovo ukazuju da su najranjivija preduzeća koja imaju do 10 zaposlenih i to njih 63% koja nemaju pristup kreditima, subvencijama i sl;

 - ▶ Glavni izazovi sa kojima se privrednici/ce suočavaju su smanjenje tražnje i pad prometa. Tu su i izazovi koji se odnose na dobavljače i isporuku robe, problem da se obezbedi dovoljan broj zaposlenih koji mogu da se uključe u rad (s obzirom na izmenjene uslove rada, odsutnost zbog bolesti, brige o deci i sl);

 - ▶ Fiskalni savet ocenio je da je Srbija (kao i gotovo sve zemlje pogođene epidemijom) reagovala snažnom državnom intervencijom. Ideja koja je stajala iza takve intervencije bila je da se pomogne što većem delu privatnog sektora da opstane, tj. da trenutni pad poslovne aktivnosti ne dovede do trajnog i prekomernog gašenja radnih mesta i ogromne štete za građane, privredu, na kraju posledično i za same javne finansije. Mere su, međutim, koštale poreske obveznike preko 3 milijarde evra (do kojih se došlo snažnim zaduživanjem).
-

▶ Većina planiranih mera je opravdana i u skladu je sa dobrom međunarodnom praksom sem isplate 100 evra punoletnim građanima koja je potpuno neprimerena (ekonomski neefikasna jer ne može da utiče na osetno i održivo ubrzanje domaće privrede; socijalno nefokusirana jer najveći deo sredstava nije bio usmeren ka objektivno materijalno ugroženim građanima kojima je potrebna finansijska pomoć i fiskalno neodgovorna jer nameće dodatno i veliko zaduženje zemlje). Mere koje su usmerene ka privredi i zaposlene u privatnom sektoru odnosile su se na odlaganje poreskih obaveza, budžetsku pomoć za isplatu zarada i za povećanje likvidnosti.

▶ Uočava se da je „Korona” doprinela da mnoge institucije ubrzaju svoje poslovanje prelaskom na digitalne platforme;

▶ Izazovi vremena su primorali preduzetnike/ce da stvari posmatraju iz drugog ugla. Otvoren je prostor za brojna inovativna rešenja u poslovanju. Pozitivne promene karakteriše *E-commerce* revolucija i velika promena percepcije važnosti Web shopa. Oni koji su najviše pogođeni krizom vide najveći značaj e-trgovine, kako na globalnom nivou tako i u Srbiji. Osobine firmi koje su rasle brže od prosečne firme, vezane su za digitalnu spremnost, izvoznu orijentisanost i dobro upravljanje finansijama;

O ženskom preduzetništvu

- ▶ Imajući u vidu činjenicu da se 99% ženskih biznisa u Srbiji nalazi u grupi mikro i malih i srednjih preduzeća, kao i podatke koji ukazuju da su biznisi u ovom sektoru bili najpogođeniji posledicama pandemije, nameće se zaključak da će (slično kao i u periodu finasijske krize iz 2008. godine) preduzeća i radnje čiji su osnivači žene pretrpeti veće posledice, teže se oporavljati i da će mnoge biti ugašene;

- ▶ Preduzetnice su bile suočene sa mnoštvom izazova od trenutka proglašenja epidemije i prvih restriktivnih mera do kraja 2020. godine. Najteži su bile zabrane ili ograničenja u obavljanju delatnosti, zatvaranje tokom vanrednog stanja, ograničenje slobode kretanja, atmosfera straha u društvu koja je uticala na promenu ponašanja potrošača (manje i opreznije trošenje novca, prelazak na online kupovinu, kućnu dostavu i sl). Dodatno opterećenje za ispitanice bila je organizacija porodičnog života u novim uslovima, briga o deci, starima i bolesnima kao i gubici života članova porodice i zaposlenih.

- ▶ Prema nalazima ankete koja je sprovedena u drugoj polovini decembra, prihod u 2020. godine je umanjen u odnosu na 2019. godinu kod 76% preduzetnica. Na istom nivou (i u skladu sa planom za prvu godinu poslovanja) ostao je kod 17,5%. Prihod je uspelo da uveća 6,5% preduzetnica. Sa radom je prestalo 10% ispitanica, a 6,5% je firmu stavilo u status mirovanja. Broj radnika smanjilo je njih 9%.

- ▶ Imajući u vidu raspoložive mere državne pomoći ponuđene u dva ciklusa kao i karakteristike većine ženskih biznisa, ispitanice su bile u prilici da iskoriste: tri minimalne zarade + dva puta 60% minimalne zarade, odlaganje pla-

ćanja poreza i doprinosa na zarade do 2021. i mogućnost mirovanja kredita (moratorijum). U značajno manjoj meri koristile su mogućnost odlaganje plaćanja akontacija poreza na dobit, garantnu šemu za podršku privredi u uslovima Covid-19 krize (namenjenu za preduzetnike, mikro, mala i srednja preduzeća i poljoprivredna gazdinstva, preko komercijalnih banaka), državni kredit za očuvanje likvidnosti i prevazilaženje teškoća u poslovanju. Takođe, tek mali deo preduzetnica iskoristilo je mere pomoći u svojim lokalnim samoupravama koje su se odnosile na oslobađanje od plaćanja zakupa poslovnog prostora.

- ▶ Iako je otpis duga prvobitno bio predviđen instrument podrške preduzetnicima i preduzećima, na kraju otpis obaveza nije omogućen. Za delatnosti kojima je bio onemogućen rad i koje nisu ostvarivale prihod kako u mesecima vanrednog stanja tako i tokom restrikcija u periodu novembar-decembar, upravo bi taj instrument, uz subvencije za plate, bio od najveće pomoći;

- ▶ Sa izazovima krize bolje su se nosile preduzetnice koje su bile u mogućnosti da pređu na rad od kuće, uspostave novi poslovni model, da investiraju u marketing i promociju, sticanje novih znanja, promenu načina prodaje i distribucije proizvoda. One su sa novim potencijalom ušle u 2021. godinu;

- ▶ Većina preduzetnica procenjuje da će se teškoće u poslovanju nastaviti i u 2021. godini. One očekuju nove mere državne pomoći u 2021. godini, a kao najpotrebnije navode: nastavak isplate minimalne zarade, oslobađanje od raznih taksi, poreske olakšice, davanje subvencije i povoljnih kredita. Na listi potreba su još i produženje roka za plaćanje poreza i doprinosa na zarade iz državne pomoći, mirovanje kredita, otpis dugova...

5.2 Preporuke

Opšte

- ▶ Potrebno je uvesti efikasan sistem kontinuiranog praćenja preduzetništva žena u Srbiji i vođenje rodne statistike, posebno u APR-u. Da bi se to postiglo važno je omogućiti izradu nove *Studije o preduzetništvu žena u Srbiji* koja će se osloniti na Polaznu sudiju SECONS-a iz 2011. godine i dati nove, potrebne uvide i predloge rešenja;

- ▶ Neophodno je razviti sistemski pristup u podsticanju ženskih preduzetničkih inicijativa koji uključuje: 1. eliminisanje rodni stereotipa (promena stava o društvenim ulogama, „muškim“ i „ženskim“ zanimanjima, podeli kućnih poslova i sl.); 2. Rad sa devojkicama i mladim ženama na jačanju osobina potrebnih za preduzetništvo (samopouzdanje, samopoštovanje, kreativnost, inovativnost, inicijativnost...); 3. Rodno osetljive programe edukacije za ulazak u preduzetništvo;

- ▶ Što pre uvesti kontinuiranu edukaciju za preduzetništvo u škole i na fakultete i razviti različite programe neformalnog obrazovanja. Posebnu pažnju posvetiti uključivanju devojkica i mladih žena u takve programe;

- ▶ Potrebno je snažno afirmisati preduzetništvo kao model samoaktualizacije žena i postizanja njihove ekonomske nezavisnosti. Promovisati ženske uzore u preduzetništvu kroz publikacije, TV emisije, filmove, sadržaje u novim medijima, priznanja za uspešne ženske preduzetničke projekte, sajmove, izložbe i dr;

- ▶ Podržati povezivanje i udruživanje žena, kako kroz jačanje postojećih preduzetničkih grupa, organizacija i kooperativa tako i kroz nove vidove organizovanja - coworking prostore, ženske hub-ove, različite poslovne *online* i *offline* platforme i sl.;

- ▶ Zagovarati za donošenje sistemskih programa i mera podsticaja - povoljne kredite, garancije i subvencije, koji su kreirani u skladu sa realnim mogućnostima i potrebama preduzetnica (kod nadležnih ministarstava, pokrajinskih sekretarijata i jedinica lokalne samouprave, razvojnih agencija i fondova...);

- ▶ Podsticati uključivanje preduzetnica i vlasnica preduzeća, zadruga i poljoprivrednih gazdinstava u upravljanje poslovnim i strukovnim asocijacijama/udruženjima;

- ▶ U okviru postojeći poslovnih asocijacija/udruženja kao i ženskih nevladinih organizacija razviti usluge i servise koji doprinose uspešnosti ženskih biznisa, ali i kvalitetnijem usklađivanju poslovnog i porodičnog života;

- ▶ Sa pažnjom pristupati daljem razvijanju i implementaciji programa samozapošljavanja i podrsticanja preduzetništva žena iz marginalizovanih i/ili teže zapošljivih grupa (Romkinja, žena sa invaliditetom, žena iz ruralnih područja, žena koje su preživele porodično nasilje, žena 50+ i dr.) kako ne bi bile izložene visokom riziku od neuspeha i našle se u novom krugu siromaštva;

- ▶ Garantovati, kroz promene u zakonima, odlukama i drugim aktima, mesta za manje zastupljeni pol u socijalno-ekonomskim savetima na republičkom, pokrajinskom i lokalnom nivou. Omogućiti preduzeticama da kroz svoja udruženja i socijalni dijalog učestvuju u donošenju propisa i mera koje se tiču njihovog ekonomskog i društvenog položaja;

- ▶ Pokretati inicijative i zagovarati za bolji ambijent za razvoj mikro, malih i srednjih preduzeća: promena poreske politike, olakšice za novosnovane firme, sistemska naplata PDV-a po realizaciji naplate potraživanja, dalje pojednostavljenje administrativnih procedura i sl. Kreirati i sprovesti mere podrške kojima će se kontinuirano smanjivati neformalna ekonomija koja čini veliki procenat BDP-a;

- ▶ Potrebno je formatirati i organizovati kontinuiranu razmenu informacija između zainteresovanih strana, tj. multisektorski pristup, posebno među ministarstvima i sekretarijatima (nadležnim za privredu, poljoprivredu, obrazovanje, tehnološki razvoj, turizam, trgovinu, rodnu ravnopravnost...), kako bi se obezbedio sveobuhvatan pristup i izbegle opšte mere koje proteklih godina nisu davale željene rezultate, a dizajnirale nove - specifične i ciljane;

- ▶ Podatke o merama podrške, rezultatima konkursa za dodelu javnih sredstava koje sprovodi javni sektor (uključujući i donatorska sredstva), potrebno je razvrstavati po polu.

Specifične (kao odgovor na akutne probleme preduzetnica)

- ▶ Ekonomske mere Vlade u 2021. godini treba učiniti rodno osetljivim. Iako su neke od mera lansiranih tokom 2020. godine bile pogodne za mikro i mala preduzeća i tako pomogle preživljavanju/opstanku većeg broja firmi u vlasništvu žena, potrebno je u narednom periodu lansirati dodatne vidove podrške: dodeljivanje povoljnih kredita i subvencija za obnavljanje poslovnih aktivnosti, otpis dugova, delimični ili potpuni otpis parafiskalnih nameta i dr;

- ▶ Posebnu pažnju obratiti na one sektore koje su u 2020. godini najviše bili pogođeni posledicama pandemije kroz zabranu rada i različite vidove restrikcije (a u kojima su žene skoncentrisane i kao vlasnice biznisa i kao zaposlene);

- ▶ Hitno pokrenuti programe koji će podržati promenu delatnosti kod onih preduzetnica čiji biznisi nisu opstali pod udarom krize. Re-start programi trebalo bi da kombinuju podršku ličnom razvoju preduzetnica i jačanju motivacije da se prihvati „druga šansa“ kao i priključak na nove trendove i poslovne prilike u IT, inovativnim, zelenim i drugim brzorastućim sektorima;

- ▶ Pored opstanka i oporavka ženskih biznisa treba obezbediti rast onih firmi koje su uspešno prebrodile krizu i pokazale realan razvojni potencijal. Za njih treba obezbediti povoljne kreditne linije, garancije i subvencije, ali i podršku za tehnološka unapređenja, širenje kapaciteta, prelazak na *online* poslovanje i prodaju, nastup na *crowdfunding*⁴³ platformama, izlazak na međunarodno tržište i sl;

- ▶ U skladu s' tim omogućiti programe permanentne edukacije preduzetnica za sticanje novih znanja, pre svega iz oblasti finansijskog upravljanja, primene novih tehnologija, unapređenja digitalnih veština, okretanja cirkularnoj i zelenoj ekonomiji kao i novim kanalima komunikacije.

43 Ove platforme služe kao baze na kojima se nalaze projekti koje tu postavljaju autori koji žele da prikupe sredstva za svoj projekat. Domaće platforme su: <https://www.crowdfunding.rs/platforme> i <https://ventu.rs/>

Literatura

1. Pejin Stokić Lj., Pekmezović T., Miljuš D., Popović D., Marić G., Jovanović A., *Studije o mogućim pravcima adekvatnog odgovora zdravstvenog sektora izazovima pandemije COVID-19 u periodu 2020-2021*. Medicinski fakultet Univerzitet Beogradu, Ekonomski institut i Amcham Serbia, studija dostupna na engleskom jeziku na: <https://www.amcham.rs/news.33.html?newsId=3098>
2. Svetska zdravstvena organizacija, *Situacioni izveštaj od 9. juna 2020*, dostupan na: <https://www.who.int/publications/i/item/updated-country-preparedness-and-response-status-for-covid-19-as-of-9-june-2020>
3. Bela knjiga Saveta stranih investitora, *Uticaj pandemije COVID-19 na privredu Srbije*, dostupna na: <https://fic.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/03-uticaj-COVID-19.pdf>
4. Izveštaj „Uticaj pandemije COVID-19 na aktivnosti preduzeća u Srbiji - izazovi i čekivanja“. Dostupana na: <https://www.poslodavci.rs/posledice-covid-19-na-privredu-u-srbiji-anketa-ups/>
5. USAID Projekat saradnje za ekonomski razvoj, *Anketa 1000 preduzeća*, novembar 2020, dostupno na: <https://saradnja.rs/wp-content/uploads/2020/11/Anketa-1000-preduze%C4%87a-2020..pdf>
6. Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima privrednim subjektima u privatnom sektoru i novčanoj pomoći građanima u cilju ublažavanja ekonomskih posledica nastalih usled bolesti COVID-19 (Sl. Glasnik RS br 54/2020 i 60/2020), dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/uredba-o-fiskalnim-pogodnostima-privredi-privatnom-sektoru-gradjanima.html>

7. Fiskalni Savet, *Ocena antikriznog programa ekonomskih mera od 8. aprila 2020*, dostupno na http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/2020/FS-Ocena_antikriznog_programa_ekonomskih_mera.pdf
8. Pajvančić M., Petrušić N., Nikolin S., Vladislavljević A., Baćanović V., *Rodna analiza odgovora na COVID-19 U Republici Srbiji*, Misija OEBS-a u Srbiji i Ženska platforma za razvoj Srbije, dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/459391.pdf>
9. Udruženje poslovnih žena Srbije, *Predlog urgentne mere za podršku najugroženijim MSPP*, dostupan na: <http://poslovnezene.org.rs/2020/12/upz-srbije-predlog-urgentne-mere-za-podrsku-najugrozenijim-mspp/>
10. *Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. Do 2018. godine*, dostupna na: <https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>
11. Republički zavod za statistiku, *Žene i muškarci u republici Srbiji 2017*, dostupno na <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20176008.pdf>
12. Babović M., *Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji*, Program ujedinjenih nacija za razvoj, Beograd 212, dostupna na: <https://www.secons.net/files/publications/87-publication.pdf>
13. Babović M., *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji – Studija*, Ministarstvo za rad, boračka i socijalna pitanja, 2014, dostupna na <https://www.secons.net/files/publications/26-Polo%C5%BEaj%20%C5%BEena%20u%20biznis%20sektoru%20u%20Srbiji.pdf>
14. Popović Pantić S. Rad Žensko preduzetništvo u Srbiji: evolucija od socijalne ka ekonomskoj kategoriji, Časopis „Poslovna ekonomija“, broj II, str 142-162,

dostupan na: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1820-6859/2014/1820-68591402143P.pdf>

15. Program osnaživanja žena Kolping društva Srbije, Istrazivanje *Položaj preduzetnica u Srbiji*, Kolping Društvo, 2020, dostupno na: <https://kolping.rs/wp-content/uploads/2020/12/Polo%c5%beaj-preduzetnica-u-Srbiji-KDS.pdf>
16. Nikolin S. I Vladislavljević A., *Pregled programa i mera Razvojne agencije Srbije i analiza uticaja na rodnu ravnopravnost*, UN Women i NALED, 2019.
17. *Prvi izveštaj Ženske platforme za razvoj Srbije i pririteti 2017. i 2018*, Ženska platforma za razvoj Srbije i Fridrih Ebert Stiftung, 2016, dostupan na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12991.pdf>

Prilog 1

Upitnik

Iskustva u poslovanju i potrebe preduzetnica u Srbiji tokom pandemije COVID-19

Ispitivanje iskustava u poslovanju i potreba preduzetnica u Srbiji tokom pandemije COVID-19 sprovodimo radi prikupljanja i analize podataka koji će biti korišćeni za dokumentovanje stanja u ženskom preduzetništvu i kreiranju novih programa podrške za 2021. i naredne godine.

Ispitivanje se sprovodi u saradnji sa Unijom poslodavaca Vojvodine, uz podršku Misije OSCE u Srbiji.

Upitnik je anoniman. Za njegovo popunjavanje potrebno je oko 20 minuta.

Molimo Vas da na pitanja odgovorite iskreno kako bi dobijeni podaci što vernije odražavali stanje ženskog preduzetništva, Vaša preduzetnička i lična iskustva i potrebe tokom pandemije COVID-19.

I Lični podaci

1. Godine života

- do 20
- 21 - 30
- 31 - 40

- 41 - 50
- 51 - 60
- Preko 60

2. Nivo obrazovanja (najviši završeni)

- Osnovno
- Srednje
- Trogodišnje studije / više
- Četvorogodišnje studije / visoko
- Poslediplomske studije (magistarske, master, doktorske)

3. Da li ste pohađali (neki) edukativni program namenjen preduzetnicima/cama

- Da

_____ (navedite koji program i koje godine)

- Ne

4. Mesto stanovanja

- U velikom gradu
- U manjem gradu
- U prigradskom mestu/naselju
- U selu

5. Živim u domaćinstvu sa

- Partnerom/suprugom
- Roditeljima
- Partnerom/suprugom i decom
- Sa decom

- Sama
- Više generacija
- Nešto drugo _____

6. Roditeljstvo

- Bez dece
- Jedno dete
- Dvoje dece
- Troje dece
- Četvoro i više dece

7. Šta je bio Vaš motiv za ulazak u preduzetništvo?

(moguće je označiti više odgovora)

- Nasledila sam porodični biznis
- Izgubila sam raniji posao i odlučila da pokušam
- Želela sam da zarađujem više, a preduzetništvo je to omogućilo
- Želela sam da ostvarim svoje lične i stručne potencijale
- Bilo mi je potrebno više slobode - „svoj život u svojim rukama“
- Bila sam inspirisana uspešnim preduzetničkim poduhvatima
- Pohađala sam program o preduzetništvu i odlučila da pokrenem biznis
- Nešto drugo _____ (navedite šta)

8. Šta je Vaš moto, ideja vodilja u poslu?

II Podaci o firmi i poslovanju

1. Godine poslovanja

- U prvoj sam godini
- Od 1 do 3 godine
- Od 4 do 10 godina
- Od 11 do 20 godina
- Preko 20 godina

2. Sedište Vaše firme je na teritoriji:

- Beograda
- Vojvodine
- Centralne Srbije
- Zapadna Srbije
- Istočne Srbije
- Južne Srbije

3. Pretežna/dominantna delatnost:

- Maloprodaja

_____ (navedite u kojoj oblasti)

- Veleprodaja

_____ (navedite u kojoj oblasti)

- Proizvodnja

_____ (navedite u kojoj oblasti)

- Intelektualne usluge/konsalting

_____ (navedite u kojoj oblasti)

- Poljoprivredna proizvodnja

_____ (navedite u kojoj oblasti)

- Zanatstvo

_____ (navedite u kojoj oblasti)

- Turizam
- Ugostiteljstvo
- Obrazovanje
- Zdravstvene usluge
- Advokatske usluge
- Nešto drugo _____ (navedite)

4. Oblik organizovanja

- Zanatska/preduzetnička radnja - paušalac
- Zanatska/preduzetnička radnja - sa vođenjem knjiga
- DOO
- Akcionarsko društvo
- Zadruga
- Registrovano poljoprivredno gazdinstvo
- Nešto drugo _____ (navedite)

5. Vaš udeo u vlasništvu firme

- 100%
- Većinski udeo

- 50%
- Manjinski udeo _____ (navedite koliki)

6. Broj zaposlenih u firmi

- 1 (samozaposlena)
- Do 5 zaposlenih
- Od 6 do 10 zaposlenih
- Od 11 do 20 zaposlenih
- Od 21 do 50 zaposlenih
- Od 51 do 100 zaposlenih
- Više od 100 _____ (upišite tačan broj)

7. Polna struktura zaposlenih

- Žene _____% (upišite procenat)
- Muškarci _____% (upišite procenat)

8. Vaša firma/zadruga/gazdinstvo proizvode ili usluge dominantno plasira na

- Lokalnom tržištu (opština/region)
- Nacionalnom (Srbija)
- Međunarodnom _____ (navedite zemlje ili regije)

9. Godišnji promet u 2019. godini

- Do 2.000.000 dinara
- Od 2.000.000 do 6.000.000 dinara
- Od 6.000.000 do 20.000.000 dinara
- Od 20.000.000 do 50.000.000 dinara
- Preko 50.000.000 dinara

10. Da li je Vaša firma/zadruga/gazdinstvo član nekog poslovnog ili strukovnog udruženja/asocijacije?

- Da
- Ne
- Ne, ali nameravam da postanem

III Poslovanje u periodu pandemije COVID-19

1. Očekivani prihod u 2020. godini biće

- Na istom nivou kao u 2019. godini
- U skladu sa planiranim (za firme osnovane u 2020)
- Umanjen za _____% (očekivani procenat umanjenja)
- Uvećan za _____% (očekivani procenat uvećanja)

2. Vaše poslovanje od proglašenja epidemije (mart 2020. godine) do danas, ocenjujete kao

- Veoma otežano
- Srednje otežano
- Malo otežano
- Bez promene
- Nešto drugo _____ (navedite)

3. Teškoće u Vašem poslovanju u ovom periodu izazvane su

(moguće je označiti više odgovora)

- Oboljevanjem od COVID-19 (Vi, članovi porodice, zaposleni)
- Zabranom ili ograničenjima rada u Vašoj delatnosti
- Zabranom rada mestima na kojima prodajete robu ili usluge (pijace, sajmovi, festivali, ustanove...)

- Redukovanjem domaćeg transporta
- Zaustavljanjem i redukovanjem međunarodnog transporta
- Uvođenjem zabrane i/ili ograničenja slobode kretanja
- Teškoćama Vaših klijenata (koje su imale posledice i na Vaše poslovanje)
- Nemogućnošću da uskladite poslovni i porodični život (brigu o deci i online nastavu, brigu o starima ili obolelim članovima domaćinstva i dr.)
- Nedostatkom potrebnih servisa i podrške u zajednici
- Značajnom promenom ponašanja potrošača/klijenata (manje i opreznije trošenje novca, prelazak na online kupovinu, kućnu dostavu, rad od kuće...)
- Nepovoljnom atmosferom u društvu (strah, uznemirenost, neizvesnost)
- Nije bilo teškoća u poslovanju
- Nešto drugo _____ (navedite)

4. Šta je bio Vaš odgovor na teškoće u poslovanju?

(moguće je označiti više odgovora)

- Prestala sam sa radom
- Stavila sam firmu u status mirovanja
- Organizovala sam svoj i/ili rad zaposlenih od kuće
- Smanjila sam broj zaposlenih
- Organizovala sam online shop
- Preorijentisala sam se na online poslovanje/pružanje usluga
- Organizovala sam kućnu dostavu proizvoda firme/zadruga/gazdinstva
- Udružila sam se sa partnerima i to je olakšalo poslovanje (smanjilo troškove, omogućilo zajedničku prodaju, dostavu i sl.)
- Omogućila sam posebne popuste na proizvode/usluge i omogućila druge povoljnosti za kupce/korisnike
- Uložila sam dodatna sredstva u promotivne aktivnosti
- Uložila sam dodatna sredstva u stručnu podršku i tehnološke promene

- Nešto drugo_____ (navedite)

5. Kako ocenjujete efekte odgovora koje ste uveli u poslovanje u 2020. godini?

- Zadovoljna sam, dale su očekivani efekat
- Pozitivno, ali pune efekte tek očekujem
- Dale su delimični efekat
- Nije bilo efekta
- Nešto drugo_____ (navedite)

6. Šta je za Vas lično najteže u periodu pandemije? (opišite ukratko)

7. Ko Vam je u suočavanju sa izazovima poslovanja u pandemiji bio podrška?

(moguće je označiti više odgovora)

- Zaposleni
- Klijenti
- Poslovno udruženje čija sam članica
- Stručnjaci iz programa u koji sam se uključila
- Lični prijatelji
- Partner/suprug
- Deca
- Majka
- Otac
- Neko drugi_____ (navedite)
- Nemam podršku

8. Od mera podrške koje je država omogućila iskoristili ste

(moguće je označiti više odgovora)

- nijednu
- tri minimalne zarade, plus dva puta 60% minimalne zarade
- odlaganje plaćanja poreza i doprinosa na zarade do 2021. godine
- odlaganje plaćanja akontacija poreza na dobit
- državni kredit za očuvanje likvidnosti i prevazilaženje teškoća u poslovanju (Fond za razvoj, Razvojni fond Vojvodine)
- garantnu šemu za podršku privredi u uslovima COVID-19 krize (namenjenu za preduzetnike, mikro, mala i srednja preduzeća i poljoprivredna gazdinstva, preko komercijalnih banaka)
- mogućnost mirovanja kredita (moratorijum)
- oslobađanje od plaćanja PDV-a za davaoce donacija
- smanjenje cene zakupa poslovnog prostora
- nešto drugo _____ (navedite)

9. Kako ocenjujete efekte državnih mera koje ste iskoristili?

- Zadovoljna sam, u potpunosti su dale očekivani efekat
- Pozitivno, ali puni efekat tek očekujem
- Dale su delimični efekat
- Nije bilo efekta
- Nešto drugo _____ (navedite)

10. Da li ste koristili neki od vidova podrške preduzetnicima za prevazilaženje posledica pandemije koje su omogućile međunarodne ili domaće organizacije (fondacije, programi, ambasade...)

- Ne, jer nisam znala za te programe
- Znala sam za postojanje nekih programa, ali ih nisam koristila

- Da, koristila sam

_____ (navedite program, oblik podrške i ime organizacije nosioca)

11. Ako ste koristili ovakav vid podrške, bili ste korisnica kog vida podrške?

- Novčana subvencija
- Povoljni kredit
- Edukacija
- Mentorstvo
- Besplatne stručne usluge
- Nešto drugo _____ (navedite)

12. Da li ste koristili neki od programa usmerenih isključivo na žene preduzetnice za prevazilaženje posledica pandemije koji su omogućile međunarodne ili domaće organizacije (fondacije, programi, ambasade...)?

- Ne, jer nisam znala za te programe
- Znala sam za postojanje programa, ali ih nisam koristila
- Da, koristila sam

_____ (navedite program, oblik podrške i ime organizacije nosioca)

13. Program podrške koji ste koristili bio je u vidu

(moguće je označiti više odgovora)

- Novčane subvencije
- Povoljnog kredita
- Edukacije
- Mentorstva
- Stručnih usluga
- Nešto drugo _____ (navedite)

14. Šta Vam je program doneo ili omogućio? (opišite ukratko)

15. Tokom pandemije, prema Vašim saznanjima, teže su pogođene

- firme/zadruge/gazdinstva koje vode muškarci
- firme/zadruge/gazdinstva koje vode žene
- podjednako su pogođeni
- ne mogu da procenim

16. Zašto je to tako? (opišite ukratko)

17. Da li ste se Vi lično ili Vaša kompanija uključili u humanitarne i druge aktivnosti u zajednici za ublažavanje posledica pandemije COVID-19?

- Na
- Da _____ (navedite aktivnosti i način na koji ste se Vi/firma uključili)

IV Potrebe u 2021. i narednim godinama

1. Kako vidite Vaše poslovanje u 2021. godini?

- Biće slično kao u 2020. godini
- Očekujem nove teškoće i izazove
- S obzirom na promene koje sam uvela, očekujem da će biti lakše

- Ne mogu da procenim
- Nešto drugo _____ (navedite)

2. Imate li spreman dugoročni plan, ukoliko se teškoće u poslovanju nastave u narednim godinama?

- Da
- Delimično
- Ne

3. Šta je najveća snaga Vaše firme u poslovanju? (opišite ukratko)

4. Šta je najveća slabost Vaše firme u poslovanju? (opišite ukratko)

5. U situaciji dugog trajanja pandemije, da li očekujete da država kreira nove mere podrške/omogućiti olakšice u poslovanju u 2021. godini?

- Da
- Ne
- Ne mogu da procenim

6. Šta bi Vama od državnih mera podrške/olakšica bilo korisno?

- (moguće je označiti više odgovora)
- Povoljni kredit
- Poreske olakšice
- Mogućnost mirovanja kredita

- Subvencije za nabavku usluga/opreme
- Nastavak isplate minimalne zarade
- Produženje roka za plaćanje poreza i doprinosa na zarade iz državne pomoći
- Oslobođanje od raznih такси
- Nešto drugo_____ (navedite)

7. Da biste lakše poslovali u 2021. i narednim godinama, bila bi Vam korisna (moguće je označiti više odgovora)

- pomoć u strateškom planiranju, poslovnom re-startu
- pomoć u započinjanju novog posla
- finansijska podrška (subvencija, povoljan kredit...)
- poslovno povezivanje i umrežavanje
- edukacija koja pruža znanja i veštine za novo poslovno okruženje
- podrška u prelasku na e-poslovanje
- nije mi potrebna podrška
- nešto drugo_____ (navedite)

Hvala na učešću!

Tekst obraćanja/sadržaj mejla koji se šalje uz Upitnik

1. Za organizacije i poslovna udruženja:

Poštovane kolege/inice,

Nadamo se da vas zatičemo u dobrom zdravlju i da nalazite način da se nosite sa poslovnim i ličnim izazovima u godinama pandemije COVID-19.

Obaveštavamo vas da smo započeli ispitivanje iskustava u poslovanju i potrebama preduzetnica u Srbiji tokom pandemije COVID-19 radi prikupljanja i analize podataka koji će biti korišćeni za dokumentovanje stanja u ženskom preduzetništvu i kreiranju novih programa podrške za 2021, i naredne godine.

Ispitivanje sprovodi **Unija poslodavaca Vojvodine** kroz aktivnosti **Sekcije za razvoj ženskog biznis liderstva**, uz podršku **Misije OSCE u Srbiji**.

Molimo vas da nam izađete u susret i doprinesete da prikupimo podatke o iskustvima i stavovima preduzetnica, njihovom poslovanju, teškoćama sa kojima su suočene, balansiranju poslovnog i privatnog života, stepenu korišćenja i zadovoljstvu državnim merama i drugim vidovima pomoći za ublažavanje posledica pandemije.

Važno nam je da među ispitanicama imamo preduzetnice iz svih regiona Srbije iz različitih oblasti poslovanja. Zato molimo da vašim članicama prosledite upitnik i zamolite ih da na njega odgovore do **utorka, 8. decembra 2020. godine**.

Upitnik se nalazi na <https://forms.gle/PsoKfDrg5R4QJ995A>

Unapred vam zahvaljujemo na saradnji i obavezujemo se da sa vama podelimo rezultate naše analize.

S poštovanjem,
Za UPV
Marija Srđić
Miljana Stojšić Stojanovska
Branislava Đukić

2. Za preduzetnice

Poštovana gospođo X,

Nadam se da Vas zatičemo u dobrom zdravlju i da nalazite način da se nosite sa poslovnim i ličnim izazovima u godinama pandemije COVID-19.

Obaveštavamo Vas da smo započeli ispitivanje iskustava u poslovanju i potrebama preduzetnica u Srbiji tokom pandemije COVID-19 radi prikupljanja i analize podataka koji će biti korišćeni za dokumentovanje stanja u ženskom preduzetništvu i kreiranju novih programa podrške za 2021. i naredne godine.

Ispitivanje sprovodi **Unija poslodavaca Vojvodine** kroz aktivnosti **Sekcije za razvoj ženskog biznis liderstva**, uz podršku **Misije OEBS-a u Srbiji**.

Molimo Vas da nam izađete u susret i popunite upitnik kako bismo što pre prikupili informacije o Vašim iskustvima i stavovima, teškoćama sa kojima ste suočene u poslovanju, balansiranju poslovnog i privatnog života, stepenu korišćenja i zadovoljstvu državnim merama i drugim vidovima pomoći za ublažavanje posledica pandemije.

U nastavku mejla dostavljamo Vam upitnik. Za njegovo popunjavanje potrebno je odvojiti 20-ak minuta. Bićemo zahvalni ako Vaš odgovor dobijemo do **utorka, 8. decembra 2020. godine**.

Upitnik se nalazi na <https://forms.gle/PsoKfDrg5R4QJ995A>

Unapred Vam zahvaljujemo na saradnji i obavezujemo se da sa Vama podelimo rezultate naše analize.

S poštovanjem,
Za UPV
Marija Srđić
Miljana Stojšić Stojanovska
Branislava Đukić

Prilog 2

PREGLED MERA POMOĆI ZA PRIVREDU – republički nivo

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
Odluka o privremenim merama za očuvanje stabilnosti finansijskog sistema Narodna banka Srbije	17. mart 2020.	Banka je dužna da dužnicima (fizičkim licima, poljoprivrednicima, preduzetnicima i privrednim društvima) ponudi zastoj u otplati obaveza (moratorijum) koji ne može biti kraći od 90 dana, odnosno od trajanja vanrednog stanja koje je uvedeno zbog pandemije.
Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima privrednim subjektima u privatnom sektoru i novčanoj pomoći građanima u cilju ublažavanja ekonomskih posledica nastalih usled bolesti COVID-19 Vlada Republike Srbije	10. april 2020.	<p>Privrednim subjektima – pravnim licima, uključujući i ogranke i predstavništva stranih pravnih lica može da se odloži dospelost za plaćanje:</p> <ul style="list-style-type: none">- poreza i doprinosa na zarade i naknade zarada do 4. januara 2021. godine;- poreza na dohodak građana na zarade i naknade zarada i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje na zarade i naknade zarada, kao i poreza i doprinosa na ličnu zaradu preduzetnika i preduzetnika poljoprivrednika, za mesec mart, april i maj 2020. godine, odnosno po izboru poreskog obveznika za mesec april, maj i jun 2020. godine za one poreske obveznike koji su isplate zarada i naknada zarade, kao i lične zarade preduzetnika i preduzetnika poljoprivrednika za mesec mart 2020. godine delimično ili u celosti izvršili do dana stupanja na snagu ove uredbe;- akontacija poreza na prihod od samostalne delatnosti za mart, april i maj mesec 2020. godine za preduzetnike i preduzetnike poljoprivrednike koji su se opredelili za isplatu lične zarade i preduzetnike druga lica;- akontacija poreza i doprinosa na prihod od samostalne delatnosti za mart, april i maj mesec 2020. godine za preduzetnike i preduzetnike poljoprivrednike koji se nisu opredelili za isplatu lične zarade, kao i akontacije poreza i doprinosa na prihod od samostalne delatnosti za mart, april i maj mesec 2020. godine za preduzetnike paušalce;- akontacija poreza na dobit pravnih lica za mart, april, i maj mesec 2020. godine, odnosno za obveznike sa poslovnom godinom različitom od kalendarske, akontacija poreza na dobit pravnih lica koje dospevaju 15. aprila, 15. maja i 15. juna 2020. godine;

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
		<p>Preduzetnik, preduzetnik paušalac, preduzetnik poljoprivrednik, preduzetnik drugo lice, pravna lica koja su razvrstana kao mikro, mala i srednja u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo, mogu da ostvare pravo na uplatu bespovratnih novčanih sredstava iz budžeta, i to:</p> <ul style="list-style-type: none"> – u maju 2020. godine u iznosu koji se dobija kao proizvod broja zaposlenih sa punim radnim vremenom za čije je zarade i naknade zarada podneo Obrazac PPP-PD za obračunski period mart 2020. godine i iznosa osnovne minimalne neto zarade za mart 2020. godine; – u junu 2020. godine u iznosu koji se dobija kao proizvod broja zaposlenih sa punim radnim vremenom za čije je zarade i naknade zarada podneo Obrazac PPP-PD za obračunski period april 2020. godine i iznosa osnovne minimalne neto zarade za mart 2020. godine; – u julu 2020. godine u iznosu koji se dobija kao proizvod broja zaposlenih sa punim radnim vremenom za čije je zarade i naknade zarada podneo Obrazac PPP-PD za obračunski period maj 2020. godine i iznosa osnovne minimalne neto zarade za mart 2020. godine.
		<p>Pravno lice koje je razvrstano kao veliko pravno lice u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo, može da ostvari pravo na uplatu bespovratnih novčanih sredstava u iznosu koji se dobija kao proizvod iznosa 50% osnovne minimalne neto zarade za mart 2020. godine i zbira broja:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zaposlenih sa punim radnim vremenom za koje je doneto rešenje o prekidu rada počev od 15. marta 2020. godine u skladu sa članom 116. Zakona o radu („Službeni glasnik RS”, br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 – US, 113/17 i 95/18 – u daljem tekstu: Zakon o radu) i za koje je poslodavac – veliko pravno lice podneo Obrazac PPP-PD i – zaposlenih sa punim radnim vremenom kojima je doneto rešenje o prekidu rada počev od 15. marta 2020. godine u skladu sa članom 117. Zakona o radu, po osnovu rešenja nadležnog državnog organa donetog u vezi sa bolešću COVID-19 i za koje je poslodavac – veliko pravno lice podneo Obrazac PPP-PD.

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
		<p>Na promet dobara, odnosno usluga koji bez naknade izvrši obveznik PDV Ministarstvu zdravlja, Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, odnosno zdravstvenoj ustanovi u javnoj svojini PDV se ne obračunava i ne plaća, a obveznik PDV ima pravo na odbitak prethodnog poreza po osnovu tog prometa.</p> <p>Oslobođenje od plaćanja PDV iz stava 1. ovog člana primenjuje se na sve isporuke sa danom prometa u periodu od dana uvođenja do dana prestanka vanrednog stanja u Republici Srbiji.</p>
		<p>Nakon okončanja vanrednog stanja svim punoletnim građanima Republike Srbije vrši se uplata jednokratne novčane pomoći u iznosu od 100 evra u dinarskoj protivvrednosti.</p>
<p>Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške privrednim subjektima za održavanje likvidnosti i obrtna sredstva u otežanim ekonomskim uslovima usled pandemije COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>10. april 2020.</p>	<p>Dodela kreditnih sredstava privrednim subjektima za odžavanje likvidnosti i obrtna sredstva, u cilju očuvanja stabilnosti finansijskog i privrednog sistema Republike Srbije u uslovima potencijalnih rizika izazvanih vanrednom zdravstvenom situacijom i vanrednim stanjem. Program sprovodi Vlada u saradnji sa Fondom za razvoj Republike Srbije.</p>
		<p>Kreditni za likvidnost COVID-19 turizam, ugostiteljstvo i putnički saobraćaj – razlike u odnosu na kredite za likvidnost za ostale privredne subjekte:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Duži grejs period - Dozvoljeno smanjenje broja zaposlenih - Veći maksimalni iznos kredita - Uz poseban zahtev može se tražiti produženje grejs perioda i roka otplate kredita - Nepokretnosti odnosno oprema koje služe kao obezbeđenje po kreditima u skladu sa ovim programom ne moraju biti osigurane i polisa ne mora biti vinkulirana u korist Fonda. - Zaloga na opremi, robi i/ili vozilima ili hipoteka mogu biti obezbeđenje i za iznose kredita manje od 80.000.000,00 dinara.

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Uredba o postupku za izdavanje dužničkih hartija od vrednosti</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>10. april 2020.</p>	<p>Ovom uredbom uređuje se pojednostavljeni postupak za izdavanje dužničkih hartija od vrednosti na teritoriji Republike Srbije. Ova uredba će se primenjivati u svim slučajevima kada je privredno društvo donelo odluku o izdavanju dužničkih hartija od vrednosti, za vreme vanrednog stanja u Republici Srbiji uvedenog zbog opasnosti od širenja zarazne bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, odnosno u roku 180 dana od dana prestanka vanrednog stanja u Republici Srbiji.</p>
<p>Uredba o pomeranju roka za podnošenje tromesečnih izveštaja o realizaciji godišnjeg, odnosno trogodišnjeg programa poslovanja za vreme vanrednog stanja nastalog usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>10. april 2020.</p>	<p>Rok za podnošenje tromesečnih izveštaja o realizaciji godišnjeg, odnosno trogodišnjeg programa poslovanja pomera se na rok od 30 dana od dana prestanka vanrednog stanja.</p>
<p>Uredba o utvrđivanju garantne šeme kao mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>16. april 2020.</p>	<p>Republika Srbija preuzima obavezu da kao garant izmiri potraživanja banaka nastala po osnovu odobrenih kredita od strane banaka za finansiranje likvidnosti i obrtnih sredstava za kreditiranje privrede sa ciljem ublažavanja negativnih ekonomskih i finansijskih posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, a u skladu sa ugovorom o garantovanju koji će se zaključiti između Republike Srbije, Narodne banke Srbije i banaka u skladu sa ovom uredbom.</p> <p>Garancija se izdaje u korist banaka.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Uredba o novčanoj pomoći poljoprivrednim gazdinstvima u cilju ublažavanja posledica nastalih usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>16. april 2020.</p>	<p>Pravo na isplatu novčane pomoći u skladu sa ovom uredbom ostvaruje pravno lice, preduzetnik i fizičko lice – nosilac komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, koje je upisano u Registar poljoprivrednih gazdinstava i nalazi se u aktivnom statusu u Registru. Odobrava se jednokratna pomoć u apsolutnom novčanom iznosu po jedinici upisane površine pod gajenjem povrća u zaštićenom prostoru, odnosno po grlu krave, ovce ili kože, odnosno po košnici pčela, do najvišeg ukupnog iznosa novčane pomoći u skladu sa ovom uredbom, i to:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) 25 dinara po kvadratnom metru upisane površine pod gajenjem povrća u zaštićenom prostoru, a najviše 90.000 dinara; 2) 3.000 dinara po grlu krave, a najviše 30.000 dinara; 3) 500 dinara po grlu ovce ili kože, a najviše 20.000 dinara; 4) 800 dinara po košnici pčela, a najviše 20.000 dinara.
<p>Uredba o finansijskoj podršci poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup korišćenju kredita u otežanim ekonomskim uslovima usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>16. april 2020.</p>	<p>Finansijska podrška poljoprivrednim gazdinstvima u otežanim ekonomskim uslovima usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, omogućava olakšani pristup korišćenju kredita, i to za:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) razvoj stočarstva koji obuhvata nabavku životinja i premiju osiguranja životinja propisanu ovom uredbom; 2) razvoj ratarstva, voćarstva, vinogradarstva, povrtarstva i cvečarstva; 3) investiciona ulaganja u poljoprivrednu mehanizaciju i opremu; 4) nabavku hrane za životinje; 5) investiciona ulaganja u određene vrste mehanizacije i opreme koja se koristi u biljnoj poljoprivrednoj proizvodnji; 6) likvidnost. <p>Olakšani pristup korišćenju kredita ostvaruje se kroz subvencionisanje dela kamate na kredit.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Zaključak Vlade o saglasnosti da privrednim subjektima, u avgustu i septembru 2020. godine, isplati direktna davanja iz budžeta Republike Srbije, u visini od 60% direktnih davanja iz budžeta Republike Srbije koja su im isplaćena u julu 2020. godine</p>	<p>30. jul 2020.</p>	<p>Vlada je saglasna da privrednim subjektima u privatnom sektoru u avgustu i septembru 2020. godine se isplaćuju direktna davanja iz budžeta Republike Srbije, u svakom od ta dva meseca u visini od 60% direktnih davanja iz budžeta Republike Srbije koja su im isplaćena u julu 2020. godine, a čija isplata je dospela u julu 2020. godine.</p>
		<p>Vlada je saglasna da pravnim licima koja su razvrstana kao velika pravna lica za mesec jun i jul 2020. godine se isplaćuju direktna davanja iz budžeta Republike Srbije, i to:</p> <ul style="list-style-type: none"> – u avgustu 2020. godine u iznosu 50% osnovne minimalne neto zarade za mart 2020. godine; – u septembru 2020. godine u iznosu 50% osnovne minimalne neto zarade za mart 2020. godine.
<p>Javni poziv za prijavu privrednih subjekata za korišćenje subvencija za podršku radu hotelske industrije zbog poteškoća izazvanih pandemijom COVID-19</p> <p>Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija</p>	<p>1. septembar 2020.</p>	<p>Sredstva se dodeljuju u iznosu od 350 evra po individualnom ležaju i 150 evra po smeštajnoj jedinici u dinarskoj protivvrednosti obračunatoj po srednjem kursu Narodne banke Srbije na dan kada je državna pomoć dodeljena.</p> <p>Pravo na bespovratna sredstva ostvaruju kategorizovani hoteli koji se nalaze u privatnom vlasništvu sa teritorija jedinica lokalne samouprave (po utvrđenom spisku).</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške poljoprivrednim proizvođačima kroz otkup tržišnih viškova tovnih junadi u otežanim ekonomskim uslovima usled pandemije COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>3. septembar 2020.</p>	<p>Osnovni ciljevi Programa su da se u uslovima otežanog poslovanja usled pandemije virusa COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 obezbedi podrška poljoprivrednim proizvođačima koji se bave tovom junadi, posredstvom privrednih subjekata za otkup tržišnih viškova tovnih junadi, a radi ublažavanja negativnih posledica u otežanim ekonomskim uslovima nastalim usled pandemije COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2.</p>
<p>Uredba o uslovima i kriterijumima usklađenosti državne pomoći kroz dokapitalizaciju učesnika na tržištu radi otklanjanja poremećaja u privredi prouzrokovanih epidemijom zarazne bolesti COVID-19</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>22. oktobar 2020.</p>	<p>Državna pomoć kroz dokapitalizaciju učesnika na tržištu koji se suočavaju sa finansijskim poteškoćama zbog epidemije zarazne bolesti COVID-19.</p> <p>Davalac može da dodeli državnu pomoć kroz dokapitalizaciju pojedinačno ili u kombinaciji primenom dva tipa instrumenata:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) vlasničkim instrumentom, izdavanjem običnih ili preferencijalnih akcija, odnosno na drugi način kojim se direktno stiže udeo u kapitalu; 2) kroz ostvarivanje prava na učešće u dobiti, sporazumom o „tihom” partnerstvu bez učešća u upravljanju, konvertibilnim osiguranim ili neosiguranim obveznicama, varantima, odnosno drugim instrumentom kojim se indirektno stiže udeo u kapitalu - hibridni instrument.

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Javni poziv za dodelu subvencija za podršku radu turističkih agencija organizatora turističkih putovanja zbog poteškoća u poslovanju prouzrokovanih epidemijom bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija</p>	<p>19. novembar 2020.</p>	<p>Subvencije koje se dodeljuju predviđene su za pokriće troškova u vezi obezbeđenja garancije putovanja. Isplata subvencija će se vršiti u zavisnosti od kategorije licence i to na sledeći način:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) <i>licenca kategorije A 10, maksimalno do 2.250 evra;</i> 2) <i>licenca kategorije A 15, maksimalno do 2.500 evra;</i> 3) <i>licenca kategorije A 20, maksimalno do 3.000 evra;</i> 4) <i>licenca kategorije A 25, maksimalno do 3.500 evra;</i> 5) <i>licenca kategorije A 35, maksimalno do 4.000 evra;</i> 6) <i>licenca kategorije A 40, maksimalno do 5.000 evra.</i>
<p>Uredba o utvrđivanju Programa rasporeda i korišćenja subvencija za podršku radu ugostiteljske i turističke privrede zbog poteškoća u poslovanju prouzrokovanih epidemijom bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2</p> <p>Vlada Republike Srbije</p>	<p>4. decembar 2020.</p>	<p>Sredstva se dodeljuju u visini od 30.367,00 dinara po svakom zaposlenom za koga je privredni subjekt isplatio zaradu za mesec oktobar 2020. godine i podneo odgovarajuću poresku prijavu. Sredstva utvrđena Programom dodeljuju se bespovratno.</p>

PREGLED MERA POMOĆI ZA PRIVREDU - pokrajinski nivo

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Konkurs za dugoročne kredite za likvidnost i nabavku obrtnih sredstava radi smanjenja negativnih posledica prouzrokovanih pandemijom COVID- 19 subvencionisane od strane Pokrajinskog sekretarijata za finansije</p> <p>Razvojni fond Vojvodine</p>	21. maj 2020.	Pravo učešća na konkursu imaju preduzetnici i pravna lica koja su razvrstana kao mikro ili malo pravno lice. Korisnici sredstava moraju imati registrovano sedište na teritoriji AP Vojvodine.
<p>Kredit / Garancije za finansijsku podršku privrednim subjektima za održavanje likvidnosti (konkurs za obrtna sredstva) usled pandemije COVID – 19</p> <p>Garancijski fond AP Vojvodine</p>	15. septembar 2020.	Odobrena sredstva se mogu koristiti za održavanje tekuće likvidnosti i nabavku obrtnih sredstava (za izmirivanje obaveza prema dobavljačima za nabavljeni materijal, gorivo, sirovine, za dopunu zaliha, za sezonske potrebe, za izmirenje obaveza prema državi, za zarade, kao i za sva druga plaćanja kojima se omogućava održavanje tekuće likvidnosti, osim za refinansiranje kredita kod poslovnih banaka, Fonda za razvoj i drugih finansijskih organizacija).

PREGLED MERA POMOĆI ZA PRIVREDU - lokalni nivo

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
NOVI SAD		
<p>Odluke o načinu plaćanja zakupnine za poslovne prostore u javnoj svojini Grada Novog Sada u toku vanrednog stanja</p> <p>Skupština grada Novog Sada</p>	8. jun 2020.	<p>Ukoliko zakupac ne plati zakupninu do 29. u mesecu za tekući mesec, zakupodavac će mu za taj mesec fakturisati iznos zakupnine sa umanjenjem od 50% od ukupno utvrđene zakupnine. U tom slučaju zakupac je dužan da tako obračunatu zakupninu i stvarne troškove korišćenja ovih poslovnih prostora, koji su utvrđeni ugovorom o zakupu poslovnog prostora, plaća u jednakim mesečnim ratama nakon ukidanja vanrednog stanja, pa do 31. decembra 2020. godine, bez kamate, na osnovu mesečnih faktura, bez zaključenja aneksa ugovora.</p> <p>Popust od 50% namenjen je i zakupcima prostora na SPENS-u, kao i za poslovni prostor, zemljište za postavljanje manjih montažnih objekata, za sve rezervacije, zakupe tezgi i akontaciju za Kvantasku pijacu, kod JKP „Tržnica“.</p> <p>Ako zakupac ne plati zakupninu za mesece april i maj 2020. godine, plaćanje može da vrši počev od 1.1.2021. godine na 12 jednakih mesečnih rata, bez kamate, bez zaključenja aneksa ugovora, o čemu je dužan da pisanim putem obavesti zakupodavca. U tom slučaju zakupodavac obračunava i fakturiše zakupcu zakupninu sa umanjenjem u iznosu od 20% od ukupno utvrđene zakupnine.</p> <p>Period je produžen do kraja godine za sve mere.</p>
<p>Odluka o dopuni odluke o naknada za korišćenje javnih površina na teritoriji Grada Novog Sada</p> <p>Skupština grada Novog Sada</p>	2. oktobar 2020.	<p>Visina naknade za korišćenje javnih površina na teritoriji Grada Novog Sada za postavljanje kioska, letnjih bašti, zimskih bašti, pokretnih tezgi za izlaganje i prodaju robe i uređaja za kokice za period oktobar - decembar 2020. godine se umanjuje za 99%.</p>
<p>Odluka o dopuni odluke o lokalnim komunalnim taksama</p> <p>Skupština grada Novog Sada</p>	2. oktobar 2020.	<p>Neće se naplaćivati taksa za isticanje firme za bioskop, kao ni firmarina za hotelijerstvo i smeštaj i za turističke agencije.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
ZRENJANIN		
<p>Zaključak kojim se dozvoljava JP „Gradska stambena agencija“ Zrenjanin da kao upravljač /korisnik poslovnog prostora u javnoj svojini Grada prilikom obračuna zakupnina odobri finansijske mere u cilju prevazilaženja finansijskih poteškoća izazvanih pandemijom COVID- 19</p> <p>Gradsko veće grada Zrenjanina</p>	22. april 2020.	<p>Zakupcima koji su privremeno prestali da obavljaju delatnost, po osnovu odluka Vlade ili Štaba za vanredne situacije, zakupnina za mart obračunava se i naplaćuje u iznosu od 50 posto. Zakupnina poslovnih prostora u gradskoj svojini neće im se naplaćivati počev od aprila, pa dok traju odluke Vlade Srbije ili Štaba.</p> <p>Za zakupce koji su samoinicijativno prestali sa obavljanjem delatnosti, zakupnina za mart će biti naplaćena u iznosu od 50 posto. Za april im je naplaćena zakupnina u visini od 10 posto od ugovorenog mesečnog iznosa.</p> <p>Oni zakupci koji nakon 15. marta nisu prestali da rade, zakupnina za mart je naplaćena u visini od 75 % od ugovorenog iznosa. Zakup za april je fakturisan u prepolovljenoj sumi. Ovim zakupcima data je mogućnost da zakup za mart i april plate i u 12 mesečnih rata, počev od aprila, pri čemu u tom slučaju plaćaju pun iznos ugovorenog mesečnog zakupa i za mart i za april.</p>
RUMA		
<p>Zaključak</p> <p>Opštinski štab za vanredne situaciju opštine Ruma</p>	8. april 2020.	<p>Novčana pomoć za preduzetnike čiji su objekti zatvoreni u sklopu preventivnih mera borbe sa virusom COVID-19:</p> <ul style="list-style-type: none"> · <i>Frizerskim salonima, kozmetičkim salonima, kafićima, barovima i kafanama koji upošljavaju od jednog do tri čoveka isplaćeno po 50.000 dinara,</i> · <i>Kafićima koji imaju i kuhinju, kao što su picerije, restorani i slično, koji upošljavaju od 4 do 10 ljudi isplaćeno po 150.000 dinara,</i> · <i>velikim restoranima, hotelima koji zapošljavaju preko 10 lica isplaćeno po 300.000 dinara,</i> · <i>fitnes centrima i teretanama, bez obzira na broj zaposlenih, isplaćeno po 30.000 dinara</i>
<p>Odluka</p> <p>Opština Ruma</p>	13. april 2020.	<p>Opština Ruma platila je martovske i aprilske račune za odvoženje smeća za sva domaćinstva iz opštine.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
Odluka Opština Ruma	22. april 2020.	Opština Ruma izvršila otkup povrća koje, zbog novonastale situacije sa koronavirusom, rumski povrtari nisu u mogućnosti da plasiraju na tržište.
SUBOTICA		
Odluka Gradsko veće grada Subotica	6. april 2020.	<p>Odluku da se zakupci poslovnih prostora u svojini Grada Subotice, kojima je naredbama Gradskog štaba za vanredne situacije ili odlukama Vlade Republike Srbije zabranjeno obavljanje delatosti za vreme vanrednog stanja, oslobađaju od plaćanja zakupnine za poslovne prostore počev od zakupnine za april, a zaključno s mesecom u kome se ukine vanredno stanje.</p> <p>Zakupci poslovnih prostora koji nisu oslobođeni plaćanja zakupnine ovom Odlukom, svoje obaveze po računima za zakup poslovnog prostora za period od 1. aprila do kraja meseca u kome se ukine vanredno stanje mogu izmiriti do 31. decembra tekuće godine.</p> <p>Za obaveze plaćanja zakupa koje nastanu u periodu od proglašenja do ukidanja vanrednog stanja, neće se obračunavati zakonska zatezna kamata od dana dospeća obaveze plaćanja zakupa do 31. decembra tekuće godine.</p>
MALI IDOŠ		
Odluka o načinu plaćanja zakupnine za poslovne prostore u javnoj svojini opštine Mali Idoš u toku vanrednog stanja	27. april 2020.	<p>Zakupcima poslovnih prostora u svojini opštine Mali Idoš, kojima je naredbama Opštinskog štaba za vanredne situacije ili Odlukom Vlade Republike Srbije, a vezano za proglašeno vanredno stanje, zabranjeno obavljanje delatnosti za vreme trajanja vanrednog stanja, umanjuje se ugovorena zakupnina za mesece april i maj 2020. godine u iznosu od 100%.</p> <p>Zakupcima poslovnih prostora u svojini opštine Mali Idoš, kojima nije naredbama Opštinskog štaba za vanredne situacije ili Odlukom Vlade Republike Srbije, a vezano za proglašeno vanredno stanje, zabranjeno obavljanje delatnosti za vreme trajanja vanrednog stanja, umanjuje se ugovorena zakupnina za mesece april i maj 2020. godine u iznosu od 50%.</p> <p>Zakupci poslovnih prostora kojima je umanjena ugovorena zakupnina za mesece april i maj 2020. godine dužni su isplatiti puni iznos stvarnih (režijskih) troškova za ove mesece.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
STARA PAZOVA		
Zaključak Opštinski štab za vanredne situacije	6. april 2020.	Zakupci poslovnog prostora u svojini opštine Stara Pazova koji u vreme vanrednog stanja ne obavljaju svoju delatnost oslobađaju se plaćanja zakupa za vreme vanrednog stanja.
BEOGRAD		
Odluka o izmi- renju oba- veza nast- alih po osnovu zakupa poslov- nog prostora na kome je nosilac prava javne svo- jine Grad Beo- grad, odnosno na kome Grad Beograd ima posebna svojins- ka ovlašćenja, za vreme trajanja vanrednog stanja	6. april 2020.	<ul style="list-style-type: none"> • Obustavlja se ispostavljanje faktura zakupcima poslovnog prostora, na kome je nosilac prava javne svojine Grad Beograd, odnosno na kome Grad Beograd ima posebna svojinska ovlašćenja, za vreme trajanja vanrednog stanja. • Nakon isteka vanrednog stanja zakupcima poslovnog prostora biće ispostavljene sve fakture koje obuhvataju zakupnine za period trajanja vanrednog stanja. • Zakupcima, koji se pismenim putem izjasne da će obavezu po osnovu zakupa koja se odnosi na period vanrednog stanja izmiriti do kraja godine, ukupan iznos zakupnine fakturisaće se sa odobrenim popustom od 50% (od redovne cene zakupa prim. ur). Ukoliko se, pak, zakupci na propisani način izjasne da prihvataju plaćanje do kraja ove godine, a to ipak ne učine, fakturisaće se razlika do punog iznosa zakupnine. • Takođe, Odlukom je omogućeno zakupcima, koji podnesu odgovarajući zahtev, i da se plaćanje ispostavljene fakture, koja obuhvata zakupnine za period vanrednog stanja, raspodeli na 12 mesečnih rata, počev od 1.1.2021. godine, u kom slučaju se ne obračunava popust od 50%. <p>Zakupac je dužan da se izjasni u roku od 30 dana od dana prestanka vanrednog stanja, a ukoliko se ne izjasni u datom roku, smatraće se da nije prihvatio ponuđene opcije plaćanja zakupnine, te će obaveza dospeti u celosti po isteku 30 dana od dana izdavanja faktura.</p>
Odluka Skupština grada Beograda	12. jul 2020.	<p>Ugostiteljima koji se nalaze u objektima koji su vlasništvo Grada Beograda za 50 % umanjen zakup za jul i avgust.</p> <p>Opština Vračar - odluka o postavljanju bašti kafića i restorana na Vračaru suspendovana do kraja ove godine, čime je ugostiteljima sa Vračara omogućeno da imaju bašte od prvog avgusta</p>

ORGAN KOJI JE
DONEO ODLUKU
I PRAVNI AKT

DATUM

MERA POMOĆI

KRAGUJEVAC

Odluka

Gradsko veće
grada Kragujevca

21. septembar 2020

Pravna lica i preduzetnici koji koriste gradske lokale biće oslobođeni plaćanja zakupa za period od 16. marta do 21. aprila 2020. godine. Ova mera odnosi se na vulkanizere, automehaničare, obučare, krojače, hemijsko čišćenje, škole za obuku vozača motorih vozila i slično; trgovine na malo i to: knjižare, trgovce automobilima, motorima, biciklima, nautikom, tehničkom robom, građevinskim materijalom i slično.

Pravna lica i preduzetnici koji obavljaju frizerske i kozmetičarske usluge, pedikir, manikir, usluge fitnes klubova i teretana, sauna i parnih kupatila, solarijuma, salona za mršavljenje, salona za masažu i drugih usluga nege, održavanja i ulepšavanja lica i tela; umetničke i stare zanate, biće oslobođeni plaćanja zakupa gradskih lokala za period od 16. marta do 27. aprila 2020. godine

Plaćanja zakupnine u periodu od 16. marta do 6. maja 2020. godine oslobađaju se pravna lica i preduzetnici koji obavljaju ugostiteljsku delatnost. Za vreme vanredne situacije, koja je u Kragujevcu proglašena 27. juna 2020. pa do dana ukidanja, a najkasnije do 31. decembra 2020. godine, pravo na umanjenje zakupnine u visini od 50 posto imaju pravna lica i preduzetnici koji obavljaju ugostiteljsku delatnost.

Zakupci poslovnog prostora koji imaju zaostale obaveze oslobađaju se plaćanja zatezne kamate za fakturisane neizmirene obaveze za period vanrednog stanja i vanredne situacije, uz obavezu da po ukidanju vanredne situacije u Gradu, a najkasnije do kraja poslovne 2020. godine uredno izmiruju preostali iznos zakupnine i troškove tekućeg održavanja i komunalnih usluga u punom iznosu. U suprotnom gube pravo na popust, a umanjeni iznos biće im fakturisan kroz zakupninu za mesec decembar 2020. godine.

Zakupcima koji su redovno izmirivali obaveze u punom ili delimičnom obimu, više uplaćeni iznos u odnosu na korigovani po osnovu olakšica biće priznat kao unapred uplaćeni iznos zakupnine za poslovni prostor u narednom periodu. Ugovori o zakupu poslovnog prostora zaključeni između Grada i zakupaca u vremenskom periodu od 16. marta do 21. aprila odnosno 6. maja smatraće se kao ugovori o davanju na korišćenje poslovnog prostora bez nakande.

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
		<p>Pravna lica i preduzetnici koji obavljaju ugostiteljsku delatnost i zakupci su zemljišta u javnoj svojini koje je opredeljeno za postavljanje određenih privremenih ugostiteljskih objekata – bašti, oslobađaju se plaćanja naknade za korišćenje bašti za vreme trajanja vanrednog stanja (od 16. marta do 6. maja 2020. godine) u punom iznosu i za vreme trajanja vanredne situacije (počev od 27. juna pa do ukidanja, a najkasnije do 1. novembra 2020. godine) u iznosu od 50 posto naknade.</p> <p>Zbog nemogućnosti obavljanja registrovane delatnosti u uslovima vanrednog stanja u Republici Srbiji i vanredne situacije u gradu Kragujevcu, vlasnici noćnih barova i diskoteka oslobađaju se plaćanja lokalne komunalne takse za isticanje firme u periodu vanrednog stanja i vanredne situacije (od 15. marta i dalje do ukidanja vanredne situacije u Gradu, a najkasnije do 31. decembra tekuće godine).</p>
KRALJEVO		
<p>Zaključak o oslobađanju plaćanja ekonomske cene boravka u Predškolskoj ustanovi „Olga Jovičić-Rita“ Kraljevo tokom trajanja opasnosti od širenja zarazne bolesti COVID -19</p>	<p>22. maj 2020.</p>	<p>Oslobađaju se plaćanja korisnici usluge Predškolske ustanove „Olga Jovičić-Rita“, koji zbog sprovođenja neophodnih mera prevencije, zaštite i suzbijanja širenja zarazne bolesti COVID-19, nisu u mogućnosti da dovode decu u objekte Predškolske ustanove u trajanju počev od 11.05.2020. godine pa do kraja trajanja mera, odnosno dok se ne steknu uslovi za nesmetan boravak dece u objektima Predškolske ustanove.</p>
<p>Istu meru pomoći obezbedili su Šabac, Indija, Valjevo, Plandište</p>		
NIŠ		
<p>Odluka Štab za vanredne situacije</p>	<p>11. april 2020.</p>	<p>Obavezuje se Gradska uprava grada Niša da za period april, maj i jun 2020. godine, odloži naplatu zakupnine koju zakupci poslovnog prostora Grada Niša izmiruju po osnovu ispostavljenih faktura do petnaestog u mesecu za tekući mesec. Nakon ukidanja vanrednog stanja Gradska uprava obračunaće dugovanja zakupaca i da im omogućiti da to plate u 24 jednake mesečne rate bez kamate.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
KRUŠEVAC		
Poljoprivredna savetodavna i stručna služba Kruševac doo Rasinski okrug	april 2020.	<p>Rješavanje problema plasmana poljoprivrednih proizvoda u Rasinskom okrugu.</p> <p>Neposredni kontakt sa poljoprivrednim proizvođačima koji imaju višak proizvoda u cilju informisanja i upućivanja na povezivanju sa trgovinskim radnjama obavljen je putem telefonskih razgovora.</p> <p>Kontaktirane trgovinske radnje - piljare koje će pružiti podršku poljoprivrednim proizvođačima u novonastalim uslovima za Rasinski okrug i o tome obavešteni poljoprivrednici.</p>

Opština Mali Zvornik takođe je posredovala u prodaji poljoprivrednih proizvoda - objavom na sajtu spiska gazdinstava i proizvoda, takođe i Velika Plana, Alibunar, Zaječar, Prokuplje, Krupanj, Zrenjanin, Malo Crniće.

Kragujevac, Užice, Velika Plana, Topola, Petrovac na Mlavi, Merošina, Kučevo, Krupanj, Niš su za vreme vanrednog stanja pokrenuli online pijacu, sa ciljem da poljoprivredne proizvođače spoji sa građanima. Kasnije je pokrenuta platforma za celu Srbiju – www.trznica.rs kojoj su se priključili svi gradovi.

ORGAN KOJI JE
DONEO ODLUKU
I PRAVNI AKT

DATUM

MERA POMOĆI

VRANJE

Odluka o umanjenu i olakšicama za plaćanje javnih prihoda pravnim licima u privredi i preduzetnicima u cilju ublažavanja ekonomskih posledica nastalih usled bolesti COVID-19

15. maj 2020.

Javni prihodi za koje se propisuje umanjene godišnjeg zaduženja za period potpune ili delimične obustave obavljanja delatnosti usled proglašenog vanrednog stanja u skladu sa ovom Odlukom su:

- 1. Komunalna taksa za isticanje firme na poslovnom prostoru;*
- 2. Naknade za korišćenje delova zemljišnog pojasa opštinskog puta, ulice i drugog zemljišta;*
- 3. Naknada za korišćenje gradskih ulica i poligona za obuku vozača;*
- 4. Naknada za korišćenje posebno obeleženog prostora za parking mesto na javnim saobraćajnim površinama na teritoriji grada Vranje;*
- 5. Naknada za korišćenje prostora na javnoj površini u poslovne i druge svrhe, osim radi prodaje štampe, knjiga i drugih publikacija, proizvoda starih i umetničkih zanata i domaće radinosti;*
- 6. Prihodi od davanja u zakup, odnosno na korišćenje nepokretnosti u gradskoj svojini;*

Poreskim obveznicima umanjuju se utvrđene obaveze:

- 15% od ukupnog godišnjeg zaduženja po osnovu javnih prihoda pod tačkama 1-4.
- procentualni iznos od ukupnog zaduženja po osnovu javnog prihoda pod tačkom 5. koji se dobija deljenjem broja dana u kojima je važno vanredno stanje i ukupnog broja dana za koje je odobreno korišćenje javne površine u poslovne svrhe.
- 90% za mesece mart, april i jun po osnovu javnog prihoda pod tačkom 6.

Javni prihodi za koje se propisuje mogućnost olakšica za izmirivanje obaveza u skladu sa ovom Odlukom su:

- *Porez na imovinu pravnih lica;*
- *Troškovi pruženih usluga za vodu i kanalizaciju;*
- *Troškovi pruženih usluga za iznošenje i deponovanje smeća;*
- *Troškovi pruženih usluga centralnog grejanja;*

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
<p>Program podrške za sprovođenje poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja Grada Vranja za 2020. godinu</p> <p>Gradsko veće grada Vranja</p>	<p>30. april 2020.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Sredstva se raspodeljuju za sledeće programske aktivnosti, odnosno projekte: <ul style="list-style-type: none"> · <i>Direktna plaćanja, gde se sredstva raspodeljuju za reproduktivni materijal (veštačko osemenjavanje),</i> · <i>Posebni podsticaji, u okviru kojih se sredstva raspodeljuju za promotivne aktivnosti u poljoprivredi i</i> · <i>Mere ruralnog razvoja, koje obuhvataju podršku programa koji se odnose na unapređanje konkurentnosti i to za:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1) Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednog gazdinstva, za podizanje novih višegodišnjih proizvodnih zasada voćaka, vinove loze i hmelja, nabavku kvalitetnih priplodnih grla mlečnih rasa goveda, ovaca i koza za unapređenje primarne stočarske poljoprivredne proizvodnje, nabavku kvalitetnih priplodnih grla goveda, ovaca, koza i svinja koje se koriste za proizvodnju, nabavku opreme za pčelarstvo i podršku za unapređenje primarne poljoprivredne proizvodnje: za mašine i oprema za navodnjavanje i podizanje i opremanje plasteinika za proizvodnju povrća, voća, cveća i rasadničku proizvodnju. 2) Uspostavljanje i jačanje udruženja u oblasti poljoprivrede, u cilju zaštite poljoprivrednih resursa od elementarnih nepogoda na teritoriji grada Vranja i u cilju razvoja poljoprivredne proizvodnje na teritoriji grada Vranja. 3) Investicije za unapređenje i razvoj ruralne infrastrukture, gde se sredstva raspodeljuju za meru iskop, odnosno bušenje bunara.
KNIĆ		
<p>Odluka o oslobađanju zakupnine za poslovne prostore i javne površine</p> <p>Opštinsko veće opštine Knić</p>	<p>6. maj 2020.</p>	<p>Zakupci svih poslovnih prostora i javnih površina u svojini opštine Knić za vreme trajanja vanrednog stanja oslobađaju od plaćanja zakupnine počev od zakupnine za mesec april 2020. godine zaključno sa mesecom u kome se ukida vanredno stanje. Navedeni zakupci su dužni da plaćaju komunalne troškove u skladu sa zaključenim ugovorima o zakupu poslovnih prostorija.</p>

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
LESKOVAC		
Preporuka Gradski štab za vanredne situacije	8. april 2020.	Usvojena je preporuka JP „Dom“ da od prvog aprila 2020. godine pa do okončanja vanrednog stanja, zakupcima koji obavljaju delatnost, zakupninu fakturišu prema Ugovoru o zakupu poslovnog prostora, a ostalim zakupcima koji su privremeno obustavili obavljanje delatnosti za vreme vanrednog stanja ponude dve mogućnosti, i to: da se zakup tokom vanrednog stanja plati do 31.12.2020. uz popust od 50% od ugovorene zakupnine ili da se celokupan iznos zakupa iz vremena vanrednog stanja plati tokom 2021. godine na 12 mesečnih rata.
GADŽIN HAN		
Nalog Štab za vanredne situacije	3. april 2020.	U saradnji sa JP „Direkcija za izgradnju i komunalne delatnosti“ opštine Gadžin Han izvršena je podela sredstva za dezinfekciju natrijum hlorid svim preduzetnicima koji obavljaju delatnost na teritoriji opštine Gadžin Han.
PETROVAC NA MLAVI		
Portal Lokalni Pazar - www.lokalnipazar.rs Tim Regionalne agencije „Brani- čevo-Podunavlje“, marketinške agen- cije „Posh“, NVO „Pro.tok21“ i sarad- nika iz gradova i opština regiona „Braničevo-Podu- navlje“	6. april 2020.	Internet portal www.lokalnipazar.rs koji obuhvata ponudu preko 100 proizvođača i preko 400 proizvoda lokalnih proizvođača hrane i pića. Putem besplatnog oglašavanja na Portalu i promocije, proizvođači imaju mogućnost da predstave svoje proizvode sugrađanima.

ORGAN KOJI JE DONEO ODLUKU I PRAVNI AKT	DATUM	MERA POMOĆI
LAJKOVAC		
<p>ŽUKO - platforma za prodaju domaćih proizvoda sa gazdinstva poljoprivrednica sa teritorije Kolubarskog okruga</p> <p>Žensko udruženje Kolubarskog okruga, projekat „Ekonomsko osnaživanje žena u poljoprivredi“ koji je podržan od strane UN Women Serbia.</p>	22. april 2020.	<p>Pijaca omogućava bezbednu i direktnu kupovinu, a odlučujući se za kupovinu proizvoda sa nje kupac direktno pomaže rad žena u poljoprivredi i omogućava zaradu njihovim porodicama. Čitav asortiman dostupan je na linku https://zuko.rs. Dostava svih proizvoda koji se kupuju onlajn na ovoj pijaci je besplatna.</p>

Prilog 3

JAVNI POZIVI ZA ŽENSKO PREDUZETNIŠTVO U SRBIJI

ORGAN KOJI JE RASPISAO JAVNI POZIV	LINK	NAZIV JAVNOG POZIVA
Republika Srbija Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za inovacije i tehnološki razvoj	OVDE	Javni konkurs za dodelu bespovratnih sredstava u okviru programa podrške razvoju i promociji ženskog inovacionog preduzetništva
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE	Javni konkurs za dodelu bespovratnih sredstava ženskom preduzetništvu za nabavku mašina, opreme, računarske opreme, softvera ili usluge za inoviranje i digitalizovanje proizvodnje i operacija u domenu marketinga i trgovine u 2020. g.
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobijaju se za učešće žena u vlasništvu i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovratnih sredstava mikro i malim privrednim društvima i preduzetnicima za subvencionisanje izdataka za nabavku repromaterijala u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobijaju se za učešće žena u vlasništvu i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovratnih sredstava mikro i malim privrednim društvima i preduzetnicima za nabavku mašina/opreme ili za nabavku softvera ili za sticanje nematerijalne imovine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobijaju se za učešće žena u vlasništvu i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovratnih sredstava mikro i malim privrednim društvima i preduzetnicima u okviru kreativne ekonomije za subvencionisanje troškova nabavke mašina, softvera, repromaterijala ili usluga u 2020. godini

ORGAN KOJI JE RASPISAO JAVNI POZIV	LINK	NAZIV JAVNOG POZIVA
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobi- jaju se za učešće žena u vlasništvu</i> <i>i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovrat- nih sredstava mikro, malim privred- nim društvima i preduzetnicima za nabavku računarske opreme ili za nabavku usluge digitalizacije u cilju inoviranja i digitalizovanja procesa proizvodnje u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobi- jaju se za učešće žena u vlasništvu</i> <i>i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovrat- nih sredstava za subvencionisanje preduzetnika, mikro i malih pravnih lica za razvoj i revitalizaciju poslova koji se smatraju umetničkim i starim zanatima u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobi- jaju se za učešće žena u vlasništvu</i> <i>i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovrat- nih sredstava privrednim subjek- tima za sufinansiranje projekata od značaja za razvoj turističkog poten- cijala AP Vojvodine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobi- jaju se za učešće žena u vlasništvu</i> <i>i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovrat- nih sredstava privrednim subjek- tima za sufinansiranje projekata za razvoj turističkog potencijala APV u 2020 - nabavka mašina i opreme i uvođenje tehnoloških inovacija
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobi- jaju se za učešće žena u vlasništvu</i> <i>i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovrat- nih sredstava privrednim subjek- tima za sufinansiranje projekata za razvoj turističkog potencijala APV u 2020 - tehnološko osavremenjava- nje u cilju inoviranja procesa

ORGAN KOJI JE RASPISAO JAVNI POZIV	LINK	NAZIV JAVNOG POZIVA
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za privredu i turizam	OVDE <i>Dodatni bodovi dobi- jaju se za učešće žena u vlasništvu i upravljanju</i>	Javni konkurs za dodelu bespovrat- nih sredstava privrednim subjek- tima za sufinansiranje projekata za razvoj turističkog potencijala APV u 2020 - podizanje kvaliteta objekata za degustacionu promociju i promo- ciju tradicionalnih proizvoda
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu podsticajnih sredstava za poboljšanje stočar- ske proizvodnje na poljoprivrednim gazdinstvima i ekonomske aktivno- sti u cilju podizanja konkurentnosti u smislu dodavanja vrednosti kroz preradu mleka i mesa na gazdin- stvima u AP Vojvodini 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufi- nansiranje investicija u nabavku opreme za proizvodnju vina i rakije na teritoriji AP Vojvodine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufi- nansiranje troškova nabavke pri- ključne mehanizacije, mašina i opreme za organsku proizvodnju na teritoriji AP Vojvodine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufi- nansiranje investicija u fizička sred- stva poljoprivrednih gazdinstava u sektoru voće, grožđe, povrće (uklju- čujući pečurke), cveće i ostali usevi u AP Vojvodini u 2020. godini

ORGAN KOJI JE RASPISAO JAVNI POZIV	LINK	NAZIV JAVNOG POZIVA
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufinansiranje nabavke opreme i sistema za navodnjavanje i opreme za poboljšanje vodnog, vazdušnog i toplотноg režima biljaka na teritoriji AP Vojvodine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufi- nansiranje investicija u pčelarstvo na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufi- nansiranje investicija u nabavku opreme za zaštitu od vremenskih nepogoda i elemenata potrebnih za podizanje proizvodnih zasada voćaka, vinove loze i hmelja u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu sredstava za sufi- nansiranje nabavke konstrukcija i opreme za biljnu proizvodnju u zaštićenom prostoru na teritoriji AP Vojvodine u 2020. godini
Republika Srbija AP Vojvodina Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu	OVDE <i>Vlasnice poljoprivred- nih gazdinstava dobi- jaju dodatne bodove prilikom apliciranja</i>	Konkurs za dodelu bespovratnih sredstava za opremanje stočarskih farmi u AP Vojvodini u 2020. godini
Garancijski fond AP Vojvodine	OVDE	Nabavka opreme namenjene obav- ljanju poslovne delatnosti
Garancijski fond AP Vojvodine	OVDE	Krediti / Garancije za radno neak- tivne žene i mlade do 35 godina starosti

ORGAN KOJI JE RASPISAO JAVNI POZIV	LINK	NAZIV JAVNOG POZIVA
Grad Novi Sad Uprava za privredu	OVDE	Javni poziv za dodelu subvencije za samozapošljavanje žena na teritoriji Grada Novog Sada u 2020. godini
Grad Novi Sad Uprava za privredu	OVDE	Javni konkurs za dodelu bespovratnih podsticajnih sredstava za podršku razvoja ženskog inovacionog preduzetništva na teritoriji Grada Novog Sada za 2020. godinu
Grad Novi Sad Uprava za privredu	OVDE <i>Dodatni bodovi dobijaju se za učešće žena u vlasništvu i upravljanju</i>	Javni poziv za dodelu bespovratnih sredstava za podršku razvoja mikro i malih preduzeća i preduzetnika na teritoriji Grada Novog Sada za 2020. godinu
Grad Novi Sad Uprava za privredu	OVDE <i>Dodatni bodovi dobijaju se ukoliko je aplikant žena</i>	Javni poziv za dodelu sredstava za podršku mladima u ruralnim područjima na teritoriji Grada Novog Sada u 2020. godini
Regionalna razvojna agencija „Braničevo-Podunavlje“	OVDE <i>Dodatni bodovi ukoliko je vlasnik MSP/preduzetnik osoba ženskog pola ili mlađa od 30 godina</i>	Javni poziv za učešće u Programu podrške u oblasti standardizacije i marketinga za MSP i preduzetnike u sektoru prerade mleka iz regiona Braničevo-Podunavlje

